सामुदायिक वनको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन

आ.व. २०८१।८२

लुम्बिनी प्रदेश
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वन निर्देशनालय

डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्वी भाग)

रुकुमकोट

संपर्क नं: ०८८-४१३११५
Email: dforukumpurba@gmail.com

Website: dforukumeast.lumbini.gov.np

भाग-१

परिचय

१.१ डिभिजन वन कार्यालयको संक्षिप्त जानकारी

लुम्बिनी प्रदेशको सबैभन्दा उत्तरमा अवस्थित प्रदेशकै एकमात्र हिमाली जिल्लाको रुपमा रहेको यस रुकुम (पूर्व) जिल्ला ऐतिहासिक रुपबाट बहादुर शाहको नायवी र रण वहादुर शाहको शासनकालमा तत्कालिन बाईसे राज्यहरु मध्येको रुकुमकोट नेपाल राज्यमा गाभिएको पाईन्छ । रुकुमकोटमा रहेको कमल तालको किनारमा रुक्मीणी नाम गरेको देवीको मन्दिर छ । उनकै नामबाट रुकुमकोट नामाकरण भएको र त्यस शब्दको अपभ्रंश भई रुकुम नाम रहन गएको हो भन्ने जनश्रुती पाईन्छ । वि.सं. २०१८ सालमा देशलाई १४ अञ्चल ७५ जिल्लामा विभाजित गरिसकेपछि रुकुम जिल्लाको रुपमा यस जिल्लाले मान्यता पाएको हो । त्यसवेला तत्कालिन रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम रुकुमकोटमा थियो । वि.सं. २०३० सालमा साविक रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम जुम्ली खलंगामा सारिए पछि हाल यसलाई मुसिकोट खलंगा भनिन्छ जुन अहिले रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सदरमुकाम हो भने रुकुम (पूर्व) जिल्लाको सदरमुकाम हाललाई रुकुमकोटमा रहेको छ । विभिन्न ठाउँमा रहेका साना ठूला पोखरी आकारको स-साना खाल्टाखुल्टी र थुम्का तथा टाकुराहरु प्रशस्त भएको साविक रुकुम जिल्लालाई ५२ पोखरी ५३ टाकुरीको जिल्ला पनि भनिन्छ । ती पोखरी, तातोपानी भएका स्थानहरु तथा टाकुरीहरु मध्ये अधिकाँस पोखरी, खोला किनारमा रहेका तातोपानीका क्षेत्रहरु र टाकुराहरु हालको रुकुम (पूर्वी भाग) जिल्लामा पर्दछन् ।

नेपाल एकिकरणको बेलामा देशको अधिकांश वन तत्कालिन राज्य सत्तासंग सम्बन्ध रहेका व्यक्तिहरुको नाममा निजी रुपमा रहेको विभिन्न तथ्यांक तथा भनाईहरुबाट देखिन्छ । त्यसको फलस्वरुप विभिन्न ठाउँहरुको वन जंगलमा व्यक्ति विशेषको दावी भए पश्चात वन विनाश हुन शुरु भई दिन प्रतिदिन वन जंगलमा ह्रास आई दैनिक आवश्यकताको पूर्तिमा कमी आउन थालेको बेला तत्कालिन सरकारले वि.सं. २०१३ सालमा वन जंगल राष्ट्रियकरण ऐन लागू गरी तालुकदार मुखीया र जिम्मावालको निजी भोगचलनमा रहेको सम्पूर्ण वन जंगल राष्ट्रियकरण गरिएको थियो । यसरी वन जंगललाई राष्ट्रियकरण गर्दा तालुकदार, मुखिया र जिम्मावालहरुले वन जंगल आफूखुशी गर्नबाट बञ्चित भए तर जनतामा वन जंगल भनेको सरकारको सम्पत्ति हो यसमा हाम्रो कुनै हक अधिकार छैन भन्ने भावनाबाट वन जंगलको झन तीव्र रुपमा विनाश हुन थाल्यो । वन

विनाशको त्यो क्रमलाई रोक्नको साथै वन जंगलको संरक्षण, सम्बद्र्धन र सदुपयोग गर्नको लागि तत्कालिन सरकारद्धारा वन ऐन २०१८ लागु गरियो ।

वि.स. २०४० साल अघि यस जिल्लामा जिल्ला वन कार्यालयको स्थापना नभएकोले सल्यान वन डिभिजन अन्तर्गत मुसिकोट इलाका वन कार्यालयबाट यहाँको वन जंगल संरक्षण गर्न थालियो । पछि वि.सं. २०४० सालमा नयाँ संरचना वमोजिम यस जिल्लामा रुकुम जिल्ला वन कार्यालयको स्थापना भयो र सोही वमोजिम वन जंगलको संरक्षण, सम्बद्र्धन र विकास कार्यहरु भई राखेको थियो । नेपालको संविधान २०७२ अनुसार राज्यको पुर्नसंरचनाको क्रममा प्रदेश सरकार अन्तर्गत डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) को रुपमा स्थापना भई २०७५ कार्तिक देखि विधिवत रुपमा रुकुमकोटमा कार्यालय उद्घाटन भई वन जंगलको संरक्षण, सम्बद्र्धन र विकास कार्यहरु सञ्चालन भई राखेको छ । हालको संघिय संरचना अनुसार रुकुम (पूर्व) जिल्ला अन्तगत सिस्ने गाउँपालिका, भूमे गाउँपालिका र पुथाउत्तरगंगा गाउँपालिका गरी जम्मा ३ वटा गाउँपालिका रहेका छन् भने सिस्ने गाउँपालिका कार्यक्षेत्र रहेको सिस्ने, भूमे गाउँपालिका कार्यक्षेत्र रहेको भूमे, पुथाउत्तरगंगा गा.पा को वडा नं ७-१४ कार्यक्षेत्र रहेको कोल र पुथाउत्तरगंगा गा.पा.को वडा नं. १-६ कार्यक्षेत्र रहेको हुकाम मैकोट सव-डिभिजन कार्यालयगरी जम्मा ४ सव डिभिजन वन कार्यालयबाट फिल्ड स्तरमा सेवा प्रवाह भई रहेको छ ।

१.२ डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्वी भाग)को कार्यक्षेत्र

चित्र १. डिभिजन वनको कार्यक्षेत्र नक्सा

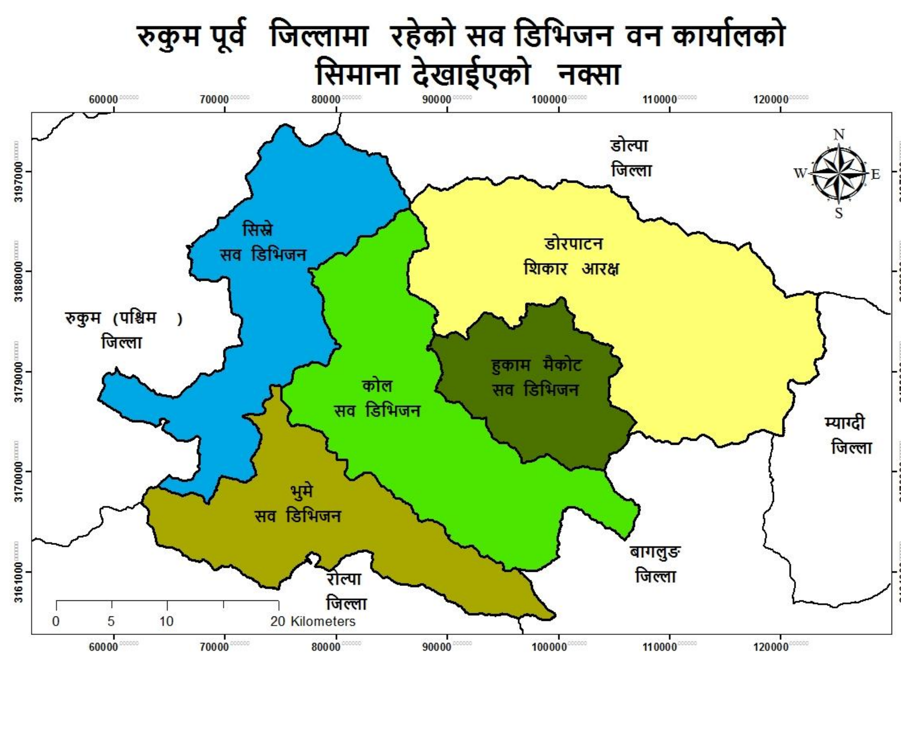

डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम(पूर्वी भाग) अन्तर्गत ४ वटा सब-डिभिजन वन कार्यालयहरु रहेका छन् ।रुकुम (पूर्वी भाग) जिल्लाका कूल ३ वटा स्थानीय तह अन्तर्गतका क्षेत्रहरु यस डिभिजन वन कार्यालयको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत समेटिएका छन् । डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गतका सब-डिभिजन वन कार्यालयहरु र तिनिहरुको कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने क्षेत्रहरु (स्थानीय तहका वडाहरु) को विवरण तलको तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका १: सव-डिभिजन कार्यालयको नाम

क्र.सं.	सव-डिभिजन कार्यालयको नाम	सव-डिभिजनको मुकाम	सव डिभिजन वन कार्यालयको सेवा क्षेत्र
१	सिस्ने	सिस्ने गाउँपालिका वडा नं. ५, रुकुमकोट	सिस्ने गाउँपालिकाको सबै वडा (१-८)
२	भूमे	भूमे गाउँपालिका वडा नं. ३	भूमे गाउँपालिकाको सबै वडा (१-७)
३	कोल	पुथा उत्तरगंगा गाउँपालिका वडा नं. १०, तकसेरा	पुथा उत्तरगंगा गाउपालिकाको ७-१४ वडा
४	हुकाम मैकोट	पुथा उत्तरगंगा गाउँपालिका वडा नं. ४, हुकाम	पुथा उत्तरगंगा गाउपालिकाको १-६ वडा

१.३ डिभिजन वन कार्यालयको स्वीकृत वन संगठन

वि.सं. २०४० साल अघि सल्यान वन कार्यालय अन्तर्गत मुसिकोट रेञ्ज कार्यालयले यस जिल्लामा वन संरक्षण तथा विकास सम्बन्धी काम कारवाही गरिरहेकोमा २०४० सालमा गरिएको संगठनात्मक परिवर्तन पश्चात रुकुम जिल्लामा जिल्ला वन कार्यालयको स्थापना हुन गयो। पुनः वि.सं. २०५० सालमा वन विभागको संगठनमा गरिएको परिवर्तन अनुसार यो जिल्ला दुई भागमा विभाजन भई रुकुम(पूर्वी भाग) जिल्ला कार्यक्षेत्र रहेको यो कार्यालय वि.सं. २०७५ साल पश्चात प्रदेश सरकार अन्तर्गत रुकुम (पूर्वी भाग) जिल्लाको डिभिजन वन कार्यालयको रुपमा स्थापना भई कार्यसञ्चालनमा रहेको छ। हालको स्वीकृत दरवन्दी अनुसार कर्मचारीको संख्या ३६ जना रहेको छ।

डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम(पूर्वी भाग)को संगठन संरचना

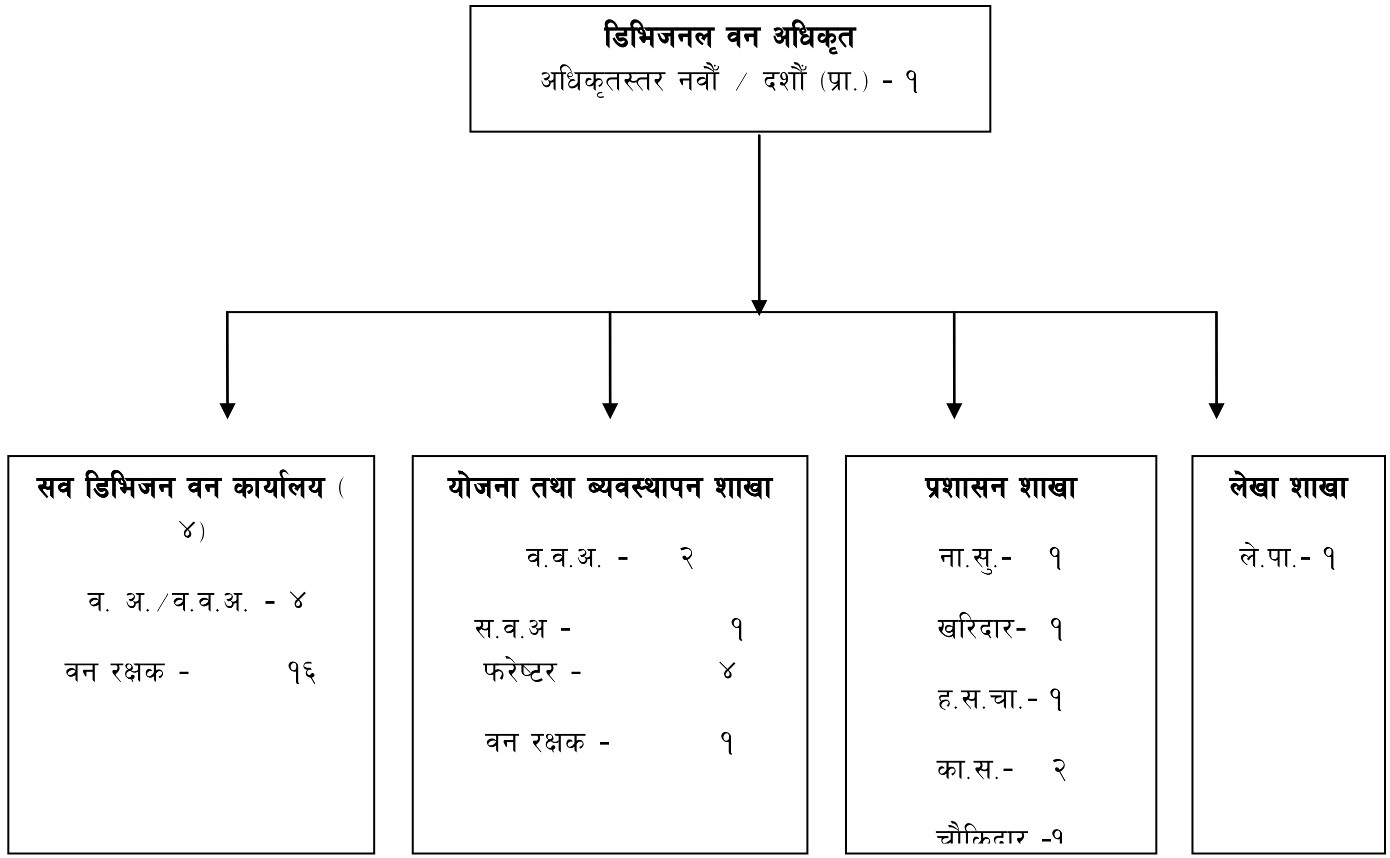

१.४ डिभिजनमा वन व्यवस्थापनको अवस्था

यस डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गतका वन क्षेत्रहरुमा विभिन्न वन व्यवस्थापनका पद्दतीहरु अवलम्बन गरिएको छ । वन व्यवस्थापनका पद्दतीहरु मध्ये समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन पद्दती प्रमुख रुपमा रहेको छ जुन सफल पद्दती सिद्ध भई देश व्यापी रुपमा लागु भई रहेको पनि छ। यस डिभिजन अन्तर्गत सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको क्षेत्र एकदमै धेरै रहेको छ जुन विशेषगरी समुदायमा हस्तान्तरण गर्न नसकिएका वा नदि, खोलाले ओगटेका क्षेत्रहरु पर्दछन् । डिभिजन अन्तर्गत अवलम्बन गरिएका विभिन्न वन व्यवस्थापन का पद्दती र क्षेत्रफलको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २: वन व्यवस्थापन पद्दतीहरु

सि. नं.	गाउँपालिकाको नाम	सा.व.उ.स.			क.व.स.			निजि वन		मुख्य प्रजाती	मुख्य वन्यजन्तु
		संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी	संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी	संख्या	क्षेत्रफल (व.मि.)		
१	सिस्ने सब डिभिजन	६५	४५०३.९७	५९६६	६	३२.६३	७५	१	४,६४५	बाभ्क, खस्रु, ओखर	हिउँ चितुवा, कस्तुरी मृग, रतुवा मृग, बँदेल आदी
२	भुमे सब डिभिजन	५५	६४२४.०५	६५५०	७	१४.२४	८५	१	१३,३७५	ठिग्रे सल्ला, खस्रु	हाब्रे, रतुवा मृग, बँदेल आदी
३	कोल सब डिभिजन	२२	३१६७.२२	२४८७	२	३.६२	२१	८	२४,७८०	खोटे सल्ला, ठिंग्रे सल्ला, खस्रु, बाँभ्क	हिउँ चितुवा, घोरल, हाब्रे, कस्तुरी मृग आदी
४	हुकाम मैकोट सब डिभिजन	११	१३६४.९१	११३९	०	०	०	०	०	खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला,खस्रु, बाँभ्क	हाब्रे, कस्तुरी, घोरल, रतुवा, बँदेल आदी

भाग - २

सामुदायिक वनहरुको अनुगमन, निरीक्षण र बिश्लेषण

२.१. पृष्ठभूमि :

वन तथा भू-संरक्षण विभागको पछिल्लो तथ्यांक अनुसार नेपालमा २२ हजार २ सय ६६ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन भई २२ लाख ३७ हजार ६ सय ७० हेक्टर राष्ट्रिय वन संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि स्थानीय उपभोक्ता समूहलाई हस्तानतरण गरिएको छ । करिब २९ लाख परिवार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा अबद्ध छन् । समूहलाई हस्तान्तरित सामुदायिक वनको क्षेत्रफल नेपालको कुल राष्ट्रिय वनको ४१ प्रतिशत हुन आउंछ । सामुदायिक वन हस्तान्तरण कार्य जारी छ र भविष्यमा यो क्षेत्रफल अझै बढ्नेछ ।

सामुदायिक वन विकासको अवधारणा वि सं. २०३० को दशकदेखी लागु भएको भए तापनि यसलाई कानुनी रुपमा अगाडी बढाउने काम वन विकास गुरुयोजना, २०४५ को बिकाश पश्चात भएको हो । वन विकास गुरुयोजना नेपालको ऐतिहासिक आन्दोलन, २०४६ पछि आएको परिवर्तन पश्चात् मुर्त रुपमा अगाडी आएको देखिन्छ । वन ऐन, २०४९ र वन नियमावली, २०५१ लागु भई सकेपछि कानुनी रुपमा स्थानिय उपभोक्ताहरुलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न सक्ने जति राष्ट्रिय वन सामुदायिक वनको रुपमा समुह गठन गरी सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्ने प्रकृया द्रुत गतिमा अगाडी बढेको पाईन्छ । हाल वन ऐन, २०७६ ले यस कार्यलाई निर्देशित गरेको छ ।

स्थानीय स्वचालित संयन्त्रका रुपमा परिचालित हुंदैं उपभोक्ता समुहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन त गरेका छन् नै, वनबाट प्राप्त श्रोत र आफ्नै मानवीय तथा संस्थागत श्रोत परिचालन गरी एकीकृत स्थानीय विकासमा उल्लेख्य टेवा पुर्‍याएका छन् । सामुदायिक वन विकासका प्रकृयागत तथा संरचनागत व्यवस्था लगायत वन व्यवस्थापनबाट प्राप्त आयले स्थानीय सामाजिक, आर्थिक परिवर्तनका लागि बिउ पुँजिको काम गरेको छ । स्थानीय स्तरमा आफ्ना समस्या आफैं पहिचान गर्ने र निर्धारित विधि भित्र रहेर समाधान गर्ने क्षमता तथा संस्कार, काम प्रतिको समर्पण र तत्परताको विकास गरेको छ । प्राप्त परिमाणका आधारमा नेपालको सामुदायिक वनले स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरमा सरोकारवालाबाट साथ सहयोग, पहिचान तथा ख्याति आर्जन गर्न सफल भएको छ ।

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले लैङ्गिक तथा सामाजिक समाबेशीकरणको रणनीतिलाई आत्मसात गरेको सन्दर्भमा वन ब्यबस्थापन र उपभोगमा महिलाहरुको प्रभावकारी सहभागिता बढाउन आर्थिक तथा सामाजिक श्रोतको पहुँच र नियन्त्रणमा रहेको लैङ्गिक असमानता हटाउन वन विकाससंग संबन्धित सबै कार्यक्रम र सभाहरुमा लैङ्गिक समानता अभिबृद्धि गरी नेतृत्व तहमा महिलाहरुको प्रभावकारी सहभागिता बढाउने सोचलाई मुर्त रुप दिने प्रयास भईरहेको छ ।

विगत तीन दशकदेखी सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमले ब्यापक सफलता पाएको कुरा सामुदायिक वन प्रति बढ्दो आकर्षण र वन हस्तान्तरण पछि सुध्रिएको वनको हैसियतले देखाउछ । यसको अतिरिक्त सामुदायिक वन बिकास कार्यक्रम, वनको बिकासमा मात्र सिमित नरहेर सामजिक आर्थिक विकास पद्दतीको एउटा नमूनाको रुपमा देखा परेको छ ।

सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको ब्यबस्थापनका लागि संस्थागत रुपमा रहेको समितिको क्रियाशिलता, समुह प्रतिको उत्तरदायित्व, संस्थागत रुपमा संचालन हुने बैठक, सभा, लेखा (आयब्यय) बिवरणको नियमितता र पारदर्शिता बाट नै दिगोपना बढ्ने स्थिती रहन्छ । यो प्रकृयामा समुहहरु रहे नरहेको, वनको हैसियतमा परिवर्तन देखा परेको वा नपरेको, सरकारले तय गरेको वन नीति अनुरुप वन विकास कार्यमा खर्च भएको वा नभएको, लैङ्गिक उत्तरदायि बजेटलाई प्राथमिकता दिए नदिएको आदिको अवस्थाबारे जानकारी प्राप्त गरी सकारात्मक पक्षलाई बढावा दिने सिकाईहरु (सकारात्मक वा नकारात्मक) लाई सकारात्मक रुपमा अनुभव आदान प्रदानको रुपमा प्रसारमा ल्याउन गरिने सन्दर्भलाई मुल लक्ष्यको रुपमा राखी सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरुको हरेक बर्ष भए गरेका क्रियाक्लापहरुहरुको अनुगमन गरी अभिलेख दुरुष्त राख्ने प्राबधान २०५२ मा प्रकाशित सामुदायिक वन बिकास कार्यक्रमको मार्गदर्शनमा उल्लेख भए अनुरुप प्रारम्भ भई आएको हो । अनुगमन र मूल्यांकन कार्यलाई प्रभाबकारी तुल्याउने र निरन्तरता दिदै प्राप्त अनुभवको आधारमा २०५८ मा दिग्दर्शन पहिलो पटक परिमार्जन, २०६५ सालमा दोश्रो पटकको परिमार्जन र सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शन, २०७१ अनुसार बुँदा ६.७ को “अनुगमन तथा अभिलेखीकरण” अर्न्तगत शिर्षकमा समाबेश भएको छ । मार्गदर्शन, २०७१ को अनुसूची १५ मा समाबेश भएको अनुगमन फाराम ढाँचा बमोजिम समुहहरुको बार्षिक क्रियाक्लापको अवस्था पहिचान गरी अभिलेखीकरणलाई निरन्तरता दिन, वनको संरक्षण, सदुपयोग, आर्थिक पारदर्शिता, विपन्न र सहभागीमुलक बनाउन मार्गदर्शनबाट सहयोग मिलेको छ ।

२.२ अनुगमन तथा निरीक्षणको उद्धेश्य :

- यस डिभिजन अन्तर्गत रहेका सामुदायिक वनहरुको बारेमा तथ्यांक संकलन गरी बिश्लेषण गर्ने ।
- सामुदायिक वन संरक्षणका लागि समुहले अपनाएको विधि, तरिकाहरु तथा ब्यबस्थापनको स्थिती पहिचान गर्ने ।
- सामुदायिक वनबाट भएको आम्दानी र सो आम्दानीको लगानी तथा खर्च गरिएको क्षेत्र तथा खर्च गर्ने तरिकाहरुको लेखाजोखा गर्ने ।
- समुहबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा उपभोक्ता तथा कार्यसमितिलाई आवश्यक कार्यक्रमहरु पहिचान गर्न टेवा पर्‍याउने ।
- समुहमा देखा परेका समस्या र तिनका समाधानका बारेमा बिबेचना गर्ने ।
- उपभोक्ता समूहको संस्थागत विकास तथा अवस्थाको जानकारी तथा समूहलाई आवश्यक पर्ने तालिम, सिप विकास कार्यक्रमहरुको पहिचान गर्ने ।
- सामुदायिक वनको संस्थागत विकासका विभिन्न पक्षहरुको अध्ययन, विश्लेषण गरी संस्थागत विकासका विभिन्न पक्षहरुको सुधारात्मक उपायहरु अपनाउन सम्बद्ध पक्षहरुलाई अभिप्रेरित गर्ने ।
- वन पैदावार संकलन तथा सदुपयोगको अवस्थाको बिश्लेषण गर्ने ।
- सामुदायिक वनको विधान तथा वन कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न गराउनको लागि सहयोग पुर्‍याउने ।
- सामुदायिक वनको क्रियाकलापमा महिला, गरीबि तथा विपन्न बर्गको सहभागिताको अवस्था मूल्यांकन गरी सो अनुरुप सिफारीस गर्ने ।
- अनुगमन गरिएका सामुदायिक वनहरुको समग्र मूल्यांकन गरी तिनीहरुलाई स्तरीकरण तथा अभिलेखीकरण गर्ने ।

२.३ अनुगमन गर्दा अपनाईएका बिधि तथा प्रकृयाहरु

अनुगमन गर्दा हस्तान्तरीत १५३ वटा सामुदायिक वनहरु मध्ये सवै सामुदायिक वनको प्रतिनिधित्व हुने गरी ४ वटै सव डिभिजन वन कार्यालय तथा सवै स्थानीय तह भित्रका सक्रिय र निस्कृय दुवै किसिमका सामुदायिक वनको प्रतिनिधित्व हुने गरी १२० वटा सामुदायिक वनको अनुगमन गरी सो को आधारमा नतिजा प्रक्षेपण गरीएको छ । अनुगमन गर्दा उपभोक्ता समुह र सामुदायिक वनहरुको भरपर्दो जानकारी प्राप्त गर्नको लागि डिभिजन वन कार्यालयमा तयार गरिएको परिमार्जित फारम प्रयोग गरिएको थियो । अनुगमन कार्यलाई मुख्यतः दुई भागमा बिभाजन गरिएको थियो ।

(क) उपभोक्ता समुहको अनुगमन

यस अर्न्तगत प्रायः सबै जानकारीहरु उपभोक्ता समुहको कार्यालयमा रहेको अभिलेख र समुहका पदाधिकारीहरु संग कुराकानी तथा छलफलबाट लिईएको थियो ।

(ख) सामुदायिक वनको अनुगमन

यस अर्न्तगतको विवरणहरु सामुदायिक वनको अवलोकन भ्रमण तथा समुहको अभिलेख र पदाधिकारीहरु संगको कुराकानी र अर्न्तक्रिया तथा छलफलबाट लिईएको थियो ।

माथी उल्लेखित दुबैक्षेत्र/पक्षको जानकारी संकलनको लागि निम्न बिधि अपनाईएको थियो ।

- समुहका पदाधिकारीहरुसंग छलफल
- समुहमा उपलब्ध अभिलेखहरुको अध्ययन
- सामुदायिक वनको अवस्था निरीक्षण
- सब-डिभिजनबाट प्राप्त जानकारी
- डिभिजन वन कार्यालयमा उपलब्ध जानकारीहरुको बिश्लेषण

(ग) तथ्यांक संकलन विधि

सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन मार्गदर्शनमा निदृष्ट गरिएको अनुसूचि अनुसारको फारम तथा डिभिजन वन कार्यालयले छलफल गरी तयार पारेको रोजगारी विवरण सम्बन्धि फारम प्रयोग गरी तथ्यांक संकलन गरिएको हो ।

२.४ अनुगमन तथा निरीक्षणबाट प्राप्त विवरण तथा सो को बिश्लेषण

डिभिजन वन कार्यालयले आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गत पर्ने सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरुको नियमित अनुगमन गर्ने कार्यक्रम बमोजिम यस आ.व. मा पनि सहभागितामूलक पद्दती अपनाई अनुगमन तथा विवरण संकलन गर्ने कार्य गरेको हो । साबिक जिल्ला वन कार्यालय, रुकुम मा दर्ता भई यस डिभिजन वन कार्यालयको कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने र यस डिभिजन वन कार्यालयको स्थापना भई नया दर्ता भएका गरी कूल १५३ वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु मध्ये १२० वटा सा.ब. को अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । समुहको आवधिक निरीक्षण र अनुगमन गर्ने सिलसिलामा फिल्डमा कार्यरत कर्मचारीहरुले आ-आफ्नो सब-डिभिजन अर्न्तगत पर्ने सामुदायिक वनहरुको अनुगमन गरी विवरण संकलन गरिएको हो । यसर अनुगमन निरिक्षणबाट प्राप्त जानकारी एवं विरणका आधारमा उपभोक्ता समूहहरुको बिधान तथा वन कार्ययोजना कार्यान्वयनको स्थिती, वन संरक्षण तथा ब्यबस्थापन, वन विकास, सम्बर्द्धन, सदुपयोगको स्थिती तथा संस्थागत बिकास लगायत बिबिध आयामहरुको बिश्लेषण गरी प्राप्त बिवरणहरु निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.४.१ अनुगमन तथा निरीक्षण गरिएका सामुदायिक वनहरुको सब-डिभिजन अनुसारको विवरण

यस डिभिजन अन्तर्गत हाल सम्म हस्तान्तरित कूल १५३ सामुदायिक वनहरु मध्ये १२० वटा सामुदायिक वनहरुको अनुगमन फारम भरी विवरण संकलन गरिएको हो ।

तालिक ५: अनुगमन गरिएका सामुदायिक वनहरुको विवरण

क. स.	सब-डिभिजनको नाम	अनुगमन गरिएका सामुदायिक वनको			कैफियत
		समुह संख्या	लाभान्भित घरधुरी	सामुदायिक वनको क्षेत्रफल (हे.)	
१	सिस्ने	५०	४८७६	३५५०.७३	
२	भूमे	४८	५८३८	५९४३.७१	
३	कोल	१३	१५८१	२४५६.१७	
४	हुकाम मैकोट	९	१४४८	१७५०.६१	
जम्मा		१२०	१३७४३	१३७०१.२२	

२.४.२ कार्यालय संचालन

सामुदायिक वनको कार्यालय संचालनको अवस्था विश्लेषण गर्दा यस रुकुम(पूर्वी भाग)को भूमे सव डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गत पर्ने भुईंचालो सामुदायिक वनको मात्र आफ्नै भवन रहेको पाईएको छ भने बाँकी सबै सामुदायिक वनहरुले समूह सदस्यको घरमा कार्यालय संचालन गर्दै आएका छन् ।

२.४.३ औषत घरधुरी

सामुदायिक वनको समग्र तथ्याङ्कको आधारमा प्रति सामुदायिक वन औषत ११४ घरधुरी रहेको पाईन्छ । जसमध्ये हुकाम मैकोट सव डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गतका सामुदायकि वनहरुमा सवैभन्दा वढी औषत १६० घरधुरी रहेका छन् भने सवैभन्दा कम सिस्ने सव डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गतका सामुदायिक वनहरुमा औषत ९८ घरधुरी रहेकाछन् । भूमे सव डिभिजन वन कार्यालय र कोल सब डिभिजन वन कार्यालयमा रहेका सामुदायिक वनको समान १२१ औषत घरधुरीहरु आवद्ध रहेको पाइएको छ ।

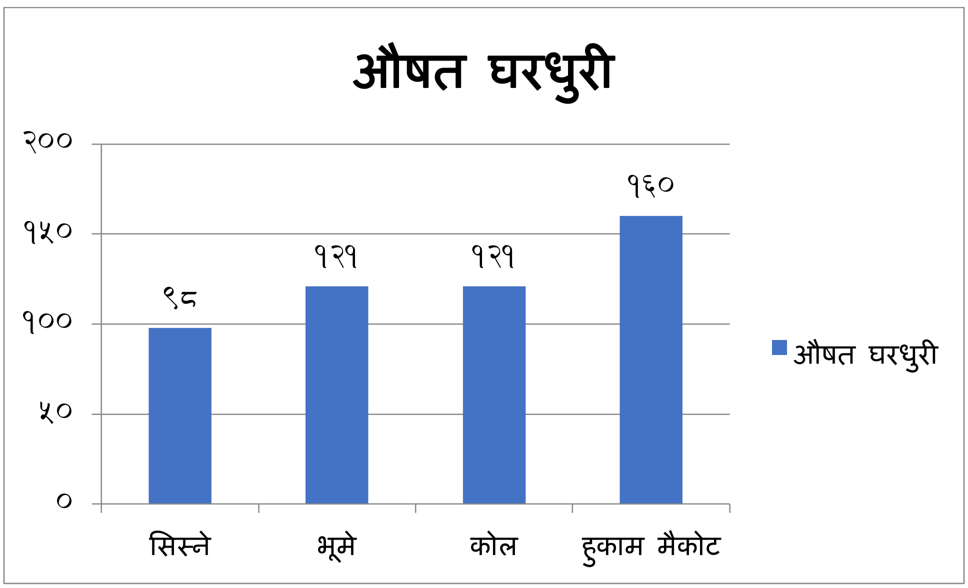

२.४.४ सामुदायिक वनको औषत क्षेत्रफल

डिभिजन वन कार्यालय रुकुम(पूर्वी भाग)बाट हस्तान्तरीत सामुदायिक वनको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा एउटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई औषतमा ११४.१७ हेक्टर वन क्षेत्र हस्तान्तरण गरेको पाईन्छ। जसमध्ये सबैभन्दा बढि औषत क्षेत्रफल(१९४.४४) हुकाम मैकोट सव डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गत रहेका सामुदायिक वनहरुको र सबै भन्दा कम औषत क्षेत्रफल(७१.०१) सिस्ने सव डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गत रहेका सामुदायिक वनहरुको रहेको छ। त्यसैगरी सामुदायिक वनको तथ्यांक

विश्लेषण गर्दा प्रति घरधुरी ०.९९ हेक्टर पर्ने देखिएता पनि कतिपय घरधुरीहरु दोहोरो घरधुरीको रुपमा रहेको हुंदा प्रति घरधुरी सामुदायिक वनको क्षेत्रफल केही वढ्ने देखिन्छ ।

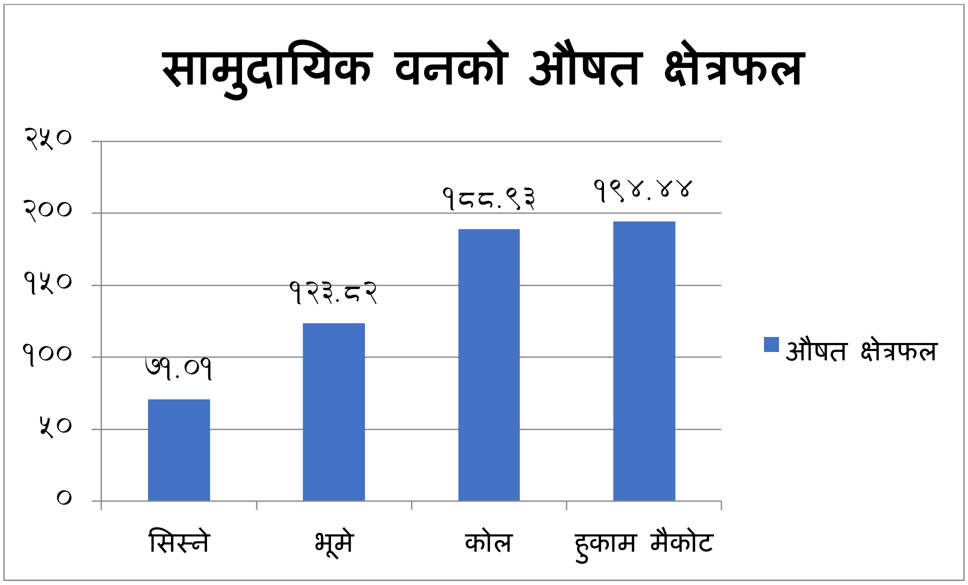

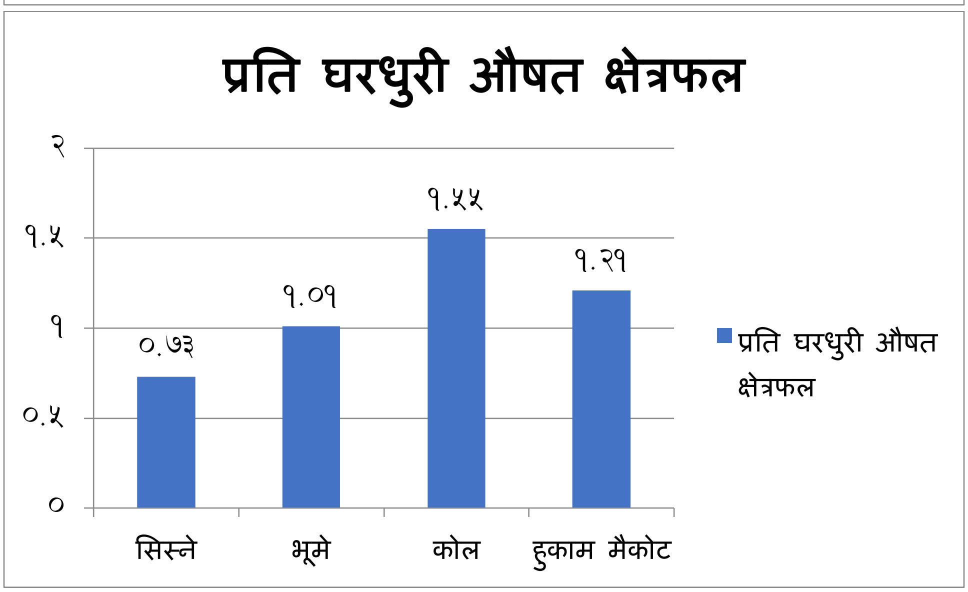

२.४.५ सामुदायिक वनको कार्यसमितिमा महिला सहभागिता

सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको गठन गर्दा कार्यसमितिमा ५० प्रतिशत महिलाको अनिवार्य प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने र अध्यक्ष र सचिव मध्ये १ जना महिला हुनुपर्ने प्राबधान सामुदायिक वन बिकास मार्गदर्शन, २०८१ ले औल्याएको छ । अनुगमन गरिएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको कार्यसमितिमा महिला तथा पुरुषको प्रतिनिधित्व निम्न बमोजिम रहेको पाईएको थियो ।

यस डिभिजन अन्तर्गत समग्र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुमा कार्य समितिमा महिलाको उपस्थितिको विश्लेषण हेर्दा ५० प्रतिशत भन्दा कम नै देखिन्छ । कार्यसमितिमा अध्यक्ष र सचिव मध्ये एक जना महिलाको सहभागिता हुनु पर्ने कुरामा पनि सो प्रावधानको सुनिश्चितता अधिकांश सामुदायिक वनमा नरहेको पाईएको छ । सा्दायिक वन उपभोक्ता समितिको कार्य समितिमा अनिवार्य रुपमा ५० प्रतिशत महिलाको सुनिश्चितता गर्न सिफारिश गरिएको छ । कार्य समतिमा लैंगिक सहभागिताको स्थिति तलका चार्टहरुमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

रेखा चित्र २: सामुदायिक वनका महिला सहभागितको स्थिति

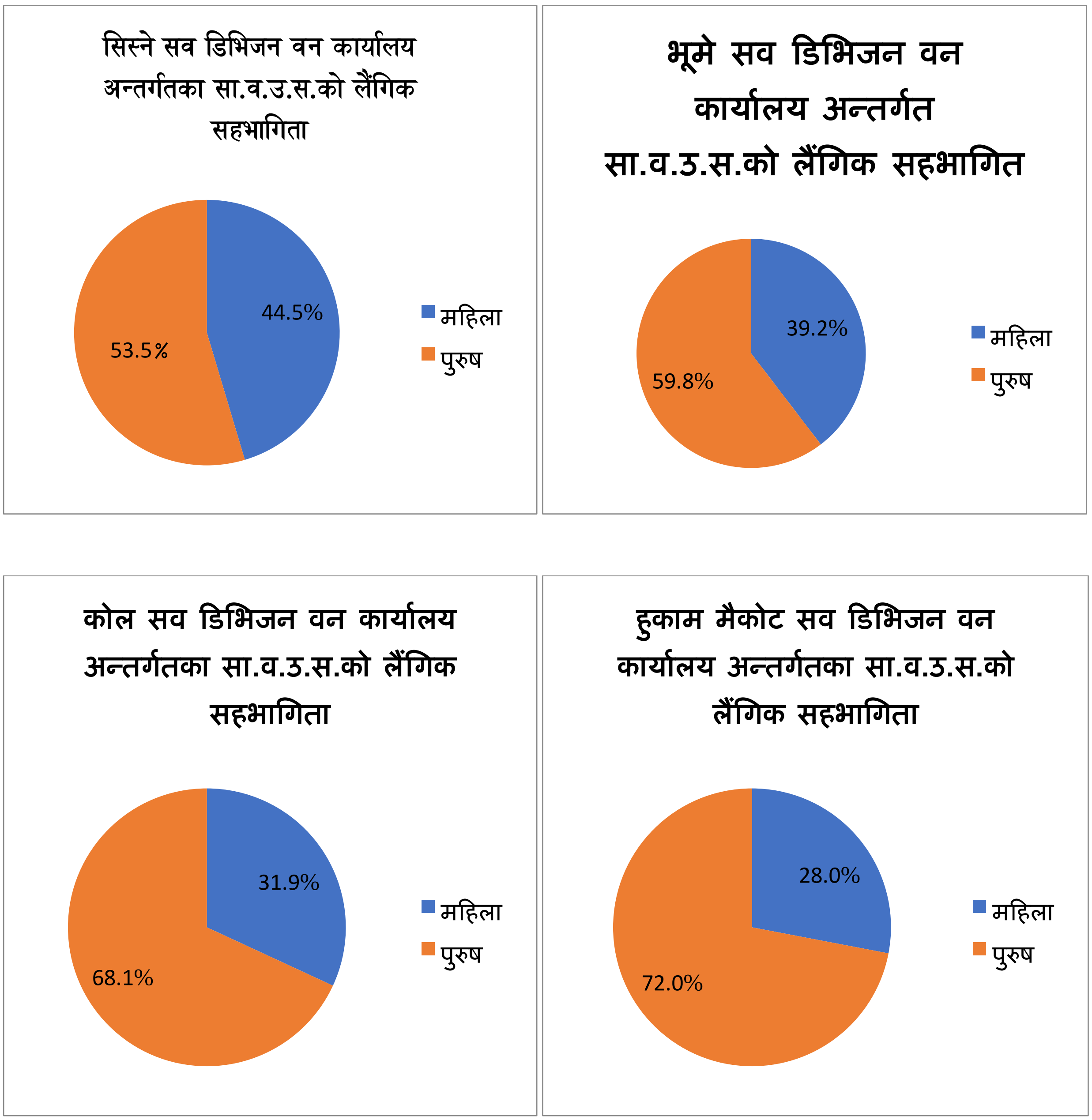

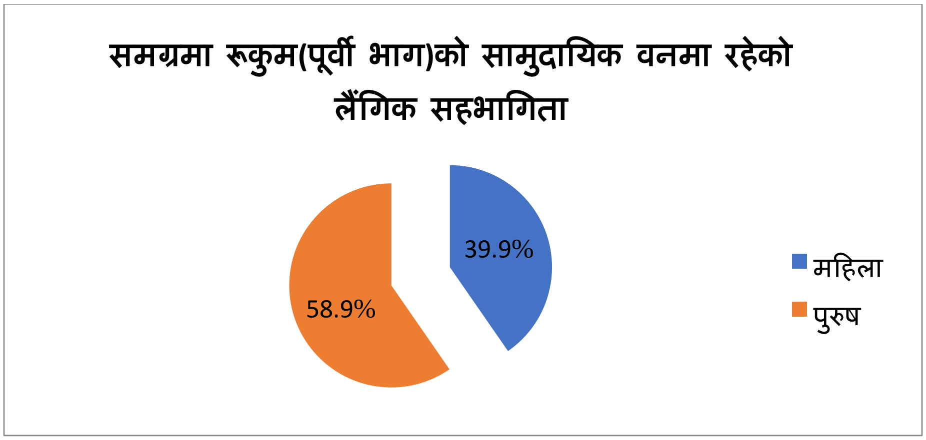

२.४.६ सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिमा महिला नेतृत्व

सामुदायिक वनको नेतृत्वमा महिला पुरुषको अवस्था कस्तो रहेको छ सो अध्ययन गर्दा समग्रमा ११% सामुदायिक वनको नेतृत्व महिलाले संहालेको पाईन्छ भने ८९% सामुदायिक वनको नेतृत्व पुरुषले संहालेको देखिन्छ ।

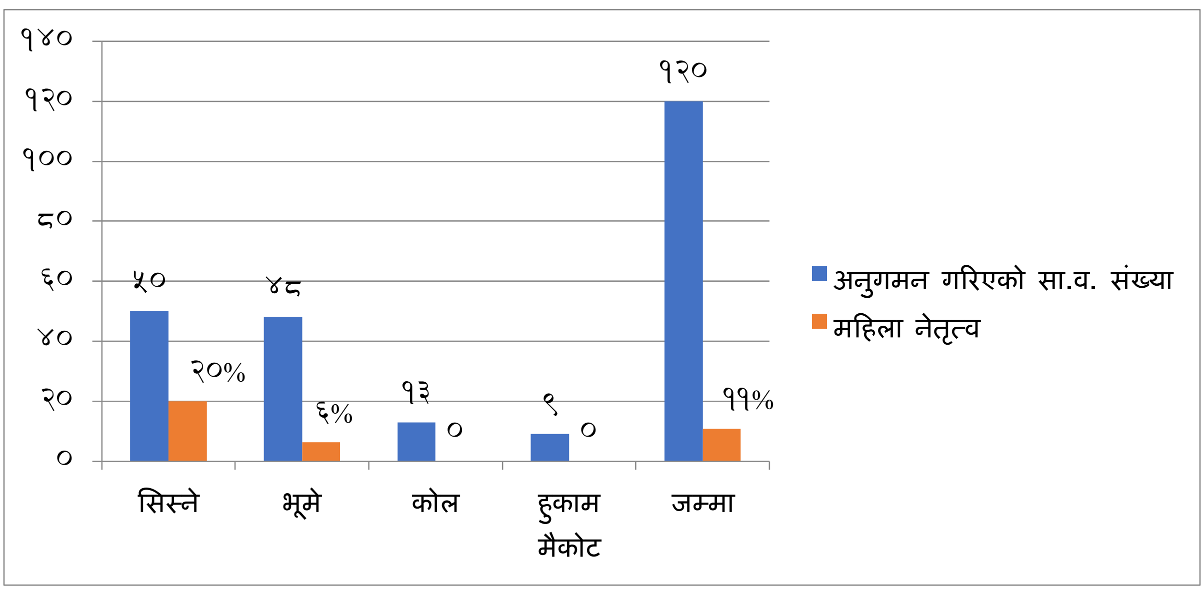

२.४.५ सामुदायिक वनको कार्यसमितिमा महिला सहभागिता

सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको गठन गर्दा कार्यसमितिमा सबै जातजाती तथा समुदायको प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने प्राबधान सामुदायिक वन बिकास मार्गदर्शन, २०८१ ले औल्याएको छ । अनुगमन गरिएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको कार्यसमितिमा जातजातीको प्रतिनिधित्व निम्न बमोजिम रहेको पाईएको थियो ।

यस डिभिजन अन्तर्गत समग्र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुमा कार्य समितिमा जातजातीको सहभागीता विश्लेषण हेर्दा सबै भन्दा धेरै जनजातीको सहभागीता तथा सबैभन्दा कम दलित समुदायको सहभागीता भएको देखिन्छ । कार्य समतिमा जातजातीको सहभागिताको स्थिति तलका चार्टहरुमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

रेखा चित्र ३: सामुदायिक वनका जातजातीको सहभागितको स्थिति

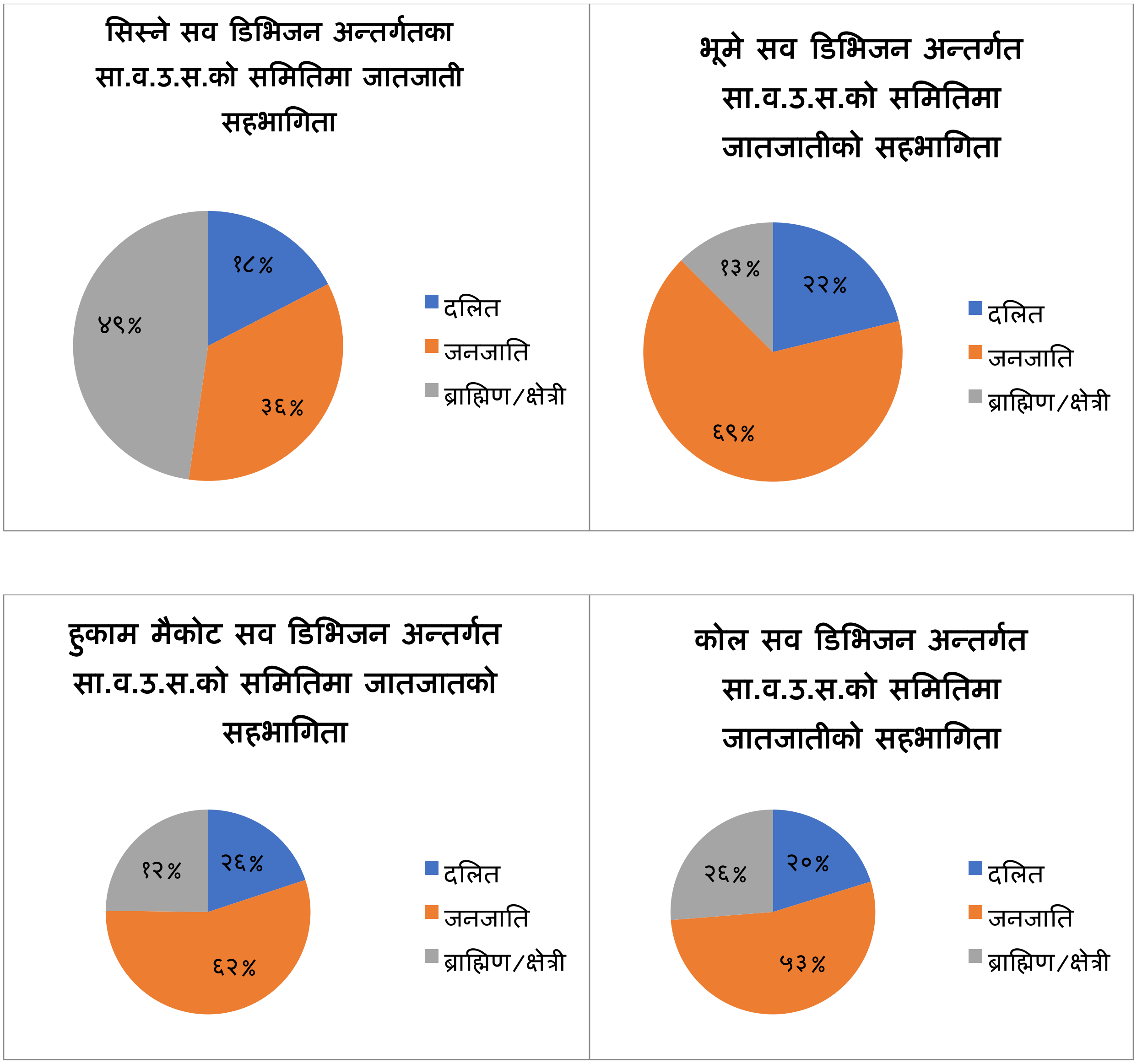

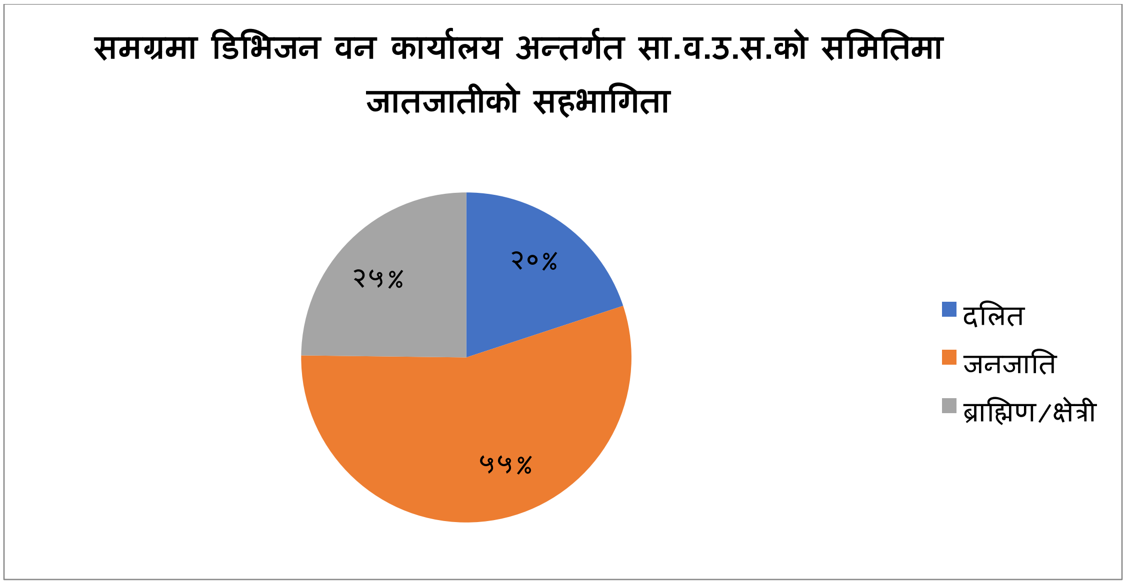

२.४.६ बैठक

सामुदायिक वनको नेतृत्वमा उपभोक्ता समूहले आवश्यकता अनुसार आमभेला तथा कार्य समितिको वैठक वसी विविध विषयमा निर्णय गर्ने गर्छन । सामान्यतया वैठक कहिले कहिले वस्ने भन्ने विषयमा विधानमा नै उल्लेख भएको हुन्छ तर पनि कतिपय अवस्थामा सो अनुसार वैठक संचालन नभएको र कतिपय अवस्थामा थप वैठकहरु पनि संचालन गर्नु पर्ने हुन्छ । आमभेला तर्फ हस्तान्तण भएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको कार्ययोजना अनुसार वस्नु पर्ने वैठक र वसेको वैठकको आधारमा संख्यात्मक रुपमा सवैभन्दा कम(औषतमा) बैठक भूमे र कोल सब डिभिजन वन कार्यालयमा (५-५) रहेको भएको पाईन्छ भने हुकाम मैकोट सब डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गतका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले औषतमा सबै भन्दा बढि(८) पटक वार्षिक रुपमा बैठक बस्ने गरेको पाईन्छ। समग्रमा हेर्दा रुकुम(पूर्वी भाग)का सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले वार्षिक रुपमा औषतमा ७ पटक मात्र बस्ने गरेको र न्युनतम बस्नुपर्ने बैठक संख्यामा समेत बस्ने नगरेको देखिन्छ।

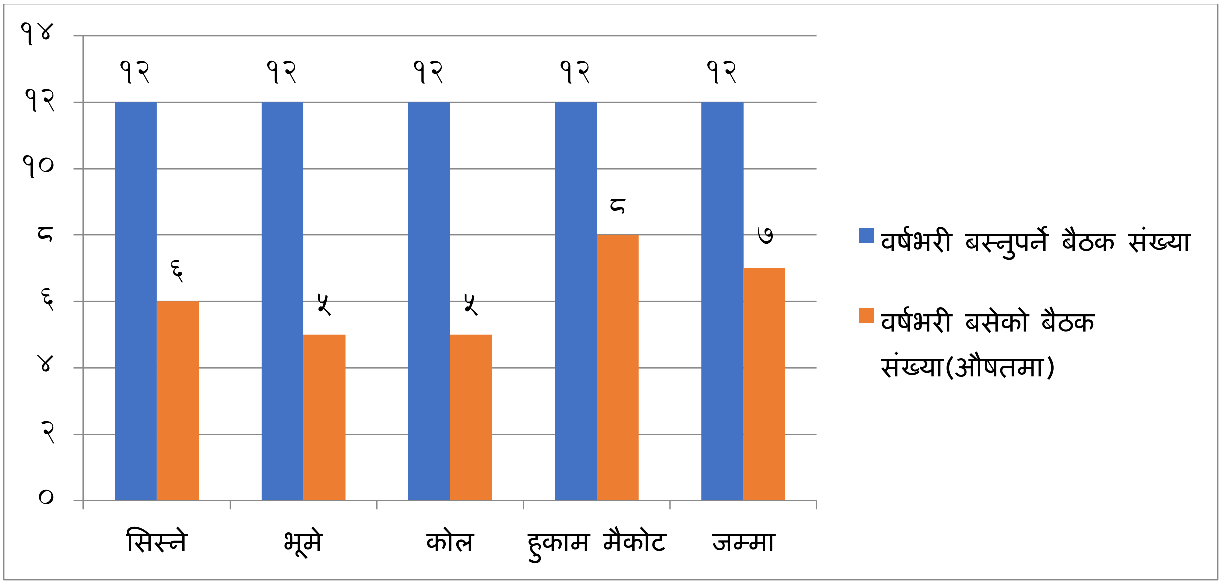

२.४.७ बन्यजन्तुको स्थिति :

यसमा सामुदायिक वन अनुगमन तथा निरीक्षणको क्रममा स्थानिय जनता, श्रोत व्यक्तिहरुसंगको सोधपुछ, बाटोमा हिडदुल गर्ने बटुवाहरुको भनाई तथा वन संरक्षण तथा व्यबस्थापन संबन्धि त्यस सामुदायिक वनको पुराना रेकर्डहरु समेत अध्ययन गर्दा पहिले र हालको अवस्थामा सो बनक्षेत्रमा पाईने बन्यजन्तुको स्थिती प्रतिशतमा निम्नानुसार रहेको पाईयो । यस तथ्यांक विश्लेषणका लागि सामुदायिक वनमा कुनै एक वा दुई प्रजाति बढेको अवस्थामा समग्रमा बन्यजन्तु बढेको र कुनै एक वा दुई प्रजाति बढी अन्य कुनै एक वा दुई प्रजाति घटेको अवस्थामा समग्रमा बन्यजन्तु यथावत रहेको मानी विश्लेषण गरिएको छ । वन्यजन्तुहरुको सवालमा खासगरी रतुवा र घोरल लगायतका वन्यजन्तुहरु बढेको पाईएको छ ।

रेखा चित्र ३: सामुदायिक वनमा बन्यजन्तुको स्थिति

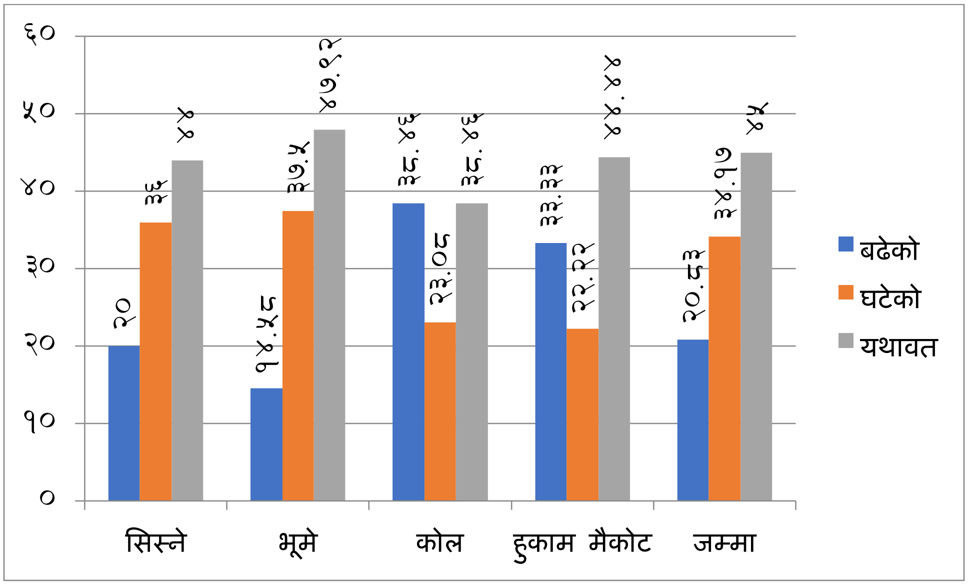

२.४.८ सामुदायिक वनको अवस्था :

स्वस्थ वनको एउटा महत्वपूर्ण आधार भनेको वनमा सबै उमेर समूहका विरुवा तथा रखहरुको उपलब्धता हुनु हो । यस डिभिजन अन्तर्गतका सामुदायिक वनहरुमा विरुवा, लाथ्रा, पोल तथा रुखको संख्याको अनुपात विश्लेपण गरी हेर्दा सामुदायिक वनको अवस्था तलको चित्रबाट देख्न सकिन्छ ।वनको स्वस्थतालाई सन्तोषजनक नै मान्न सकिने देखिएको छ ।

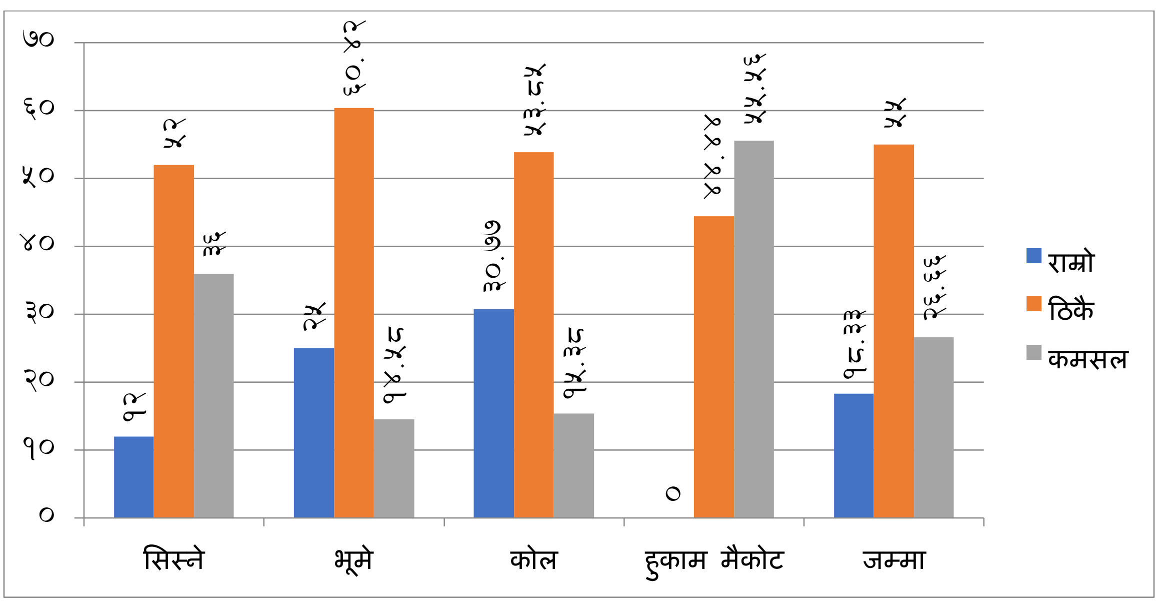

२.४.९ समूहहरुको आम्दानी खर्चको विवरण :

वन ऐन, २०७६ को दफा २२ अनुसार उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम आर्जन गरेको वार्षिक आयबाट कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत रकम वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा खर्च गरी बांकी रहेको रकमको कम्तीमा पचास प्रतिशत रकम सम्बन्धित स्थानीय तहसंग समन्वय गरी गरिबी न्यूनीकरण, महिला सशक्तिकरण तथा उद्यम विकास कार्यमा खर्च गर्नु पर्ने र यसरी खर्च गरी बाँकी रहेको रकम उपभोक्ता समूहको हितमा प्रयोग गर्न सकिने भनि उल्लेख भएको देखिन्छ । लुम्बिनी प्रदेशको एक मात्र हिमाली जील्ला रुकुम(पूर्वी भाग)को कुल क्षेत्रफलको करिव ५० प्रतीशत वन क्षेत्रले ढाकेको भएतापनी यहाँका अधिकांश सामुदायिक वन क्षेत्र अनउत्पादनशिल भएको र केही उत्पादनशिल सामुदायिक वन भौगोलिक हिसावले एकदम कठिन भूभागमा अवस्थित रहेको हुँदा यहाँका काठदाउरा कटान गरि बाहिरि विक्रि वितरण गर्न सम्भव नभएकोले वन पैदावर विक्रि वितरण बाट समुदायमा आम्दानी नहुने र केही सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले वनबाट दाउरा संकलन गरेवापत जम्मा भएको रकम उपभोक्ताको हित तथा वन विकास, संरक्षण र व्यवस्थापनमा खर्च गर्ने पाईएको छ ।

२.५ अनुगमन तथा निरीक्षणको कममा देखिएका समस्या र समाधानका लागि सुझावहरु

२.५.१ वन कार्ययोजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरु :

(क) <u>सहभागिता तर्फ</u>

- सामुदायिक वन ब्यबस्थापन कार्यमा आम उपभोक्ताहरुको सहभागिता कम हुनु ।
- आम भेला तथा नियमित बैठकहरुमा महिलाको सहभागितालाई प्राथमिकता नदिनु ।
- कार्यसमितिमा महिलाको प्रतिनिधीत्व न्यून संख्यामा हुनु ।
- समुहको बिधान तथा वन कार्ययोजनामा उल्लेख भएका प्राबधान, नियम आदि बारे सबै उपभोक्ताहरुलाई जानकारी नहुनु र सबैको सहभागितालाई बढाउने गरी त्यस्ता प्राबधानहरु जानकारी गराउन सहभागितामुलक कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसक्नु ।
- आम भेलाहरुमा महिलाको सहभागिता केवल उपस्थितीका लागि मात्रै गराउने चलन बढनु र निर्णय प्रकृयामा सहभागिता गराउने प्रोत्साहन नगरिनु ।

(ख) <u>संस्थागत तर्फ</u>

- समुह तथा समितिले गर्ने सम्पुर्ण कार्यहरु केवल केही पदाधिकारीहरुले मात्र जिम्मेबारी लिनु ।

- कार्यसमितिका पदाधिकारीहरुलाई नेतृत्व बिकास, सशक्तिकरण, लेखा सुदढीकरण तथा रेकर्डकिपिंग आदीजस्ता कार्यक्रम संचालन नहुनु ।
- सामुदायिक वन विकास संबन्धि प्राप्त सूचना, नियमहरुको प्रचारप्रसार नहुनुले पनि संस्थागत पक्ष कमजोर भएको छ ।
- कार्यसमिति परिबर्तन हुंदा नया नेतृत्व सम्हाल्नेलाई पुरानो समितिले आफ्नो जिम्मामा रहेको नगदी कारोबार, जिन्सी, सरसामान तथा अभिलेख तथा कागजातहरु बरबुझारथ नगर्नुले पनि समस्या सिर्जना हुने गरेको ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहले गरेको कृयाक्लापको विवरण, लेखापरिक्षण प्रतिबेदन तथा बार्षिक प्रगति प्रतिबेदन समयमा डिभिजन वन कार्यालयलाई नबुझाउनु ।

(ग) <u>वन बिकासा कृयाकलाप र समन्वयत तर्फ</u>

- वन विकास कार्य संचालनको लागि समुहले योजना अनुरुप कार्य गरेको नदेखिनु ।
- महिला, दलित, जनजाती तथा विपन्न वर्गका लागी आयमुलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्न नसन्नु ।
- समुहको विकास, आयआर्जनका क्रियाकलाप संचालन र अन्य सामुहिक बिकासका लागि अन्य निकाय, संघसंस्थाहरु संग समन्वय राख्ने कार्यमा पहल नगर्नु ।
- सब डिभिजनका कर्मचारी र सामुदायिक वन उभपोक्ताहरु बिच समयानुकुल अर्न्तक्रिया कम हुनु ।
- आयमुलक कृयाकलाप, जडिबुटी खेती, वनसंग सम्बन्धित रोजगारमुलक कार्यक्रमहरुको ज्ञान, योजना निर्माण गर्ने कार्यमा अनुभव नहुनु ।

(घ) <u>अन्य समस्याहरु</u>

- कार्य अवधी समाप्त भएका सामुदायिक वन कार्ययोजनाहरुको नवीकरण गर्न समुह अग्रसर नहुनु ।
- समुह, समितिका पदाधिकारीहरुले क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिर गएर काम गर्नु ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ताहरु बिचमा हुने जातिय, राजनैतिक बिबादले वन संरक्षणमा असर गर्नु ।

- वन समुहहरुबिच वनको सिमानालाई लिएर बिबाद हुनु ।
- वन पैदावारको चोरी निकासी अबैध कटानी हुनु ।

२.५.२ समस्या समाधानका लागि सुझाब

(क) वन उपभोक्ता समुहका लागि सुझाब

- वन समुह, समितिले बिभिन्न कार्यक्रम गरी बिधान, कार्ययोजना र सामुदायिक वन संबन्धि आम उपभोक्ताहरुलाई नीति नियम बारे जानकारी दिई वन बिकास र ब्यबस्थापनमा सहभागिता जुटाउनु पर्ने ।
- समुह समितिको अध्यक्ष र कोषाध्यक्ष पदमा कम्तिमा एक जना महिला अनिबार्य, समुह समितिको उपाध्यक्ष र सचिव पदमा कम्तिमा एक जना महिला अनिबाय र कम्तिमा ५० प्रतिशत महिला सदस्य समाबेश गरी निर्णय प्रकृयामा अवसर दिनुपर्ने ।
- समुहको भेलामा सहभागिता बढाउन अग्रिम सूचना दिने, महिला सहभागिताका लागि महिला सदस्य (समितिमा रहेका सदस्य) लाई सक्रिय गराउन तर्फ ध्यान दिनुपर्ने ।
- बिधान तथा कार्ययोजना तयारीको अवस्था देखी कार्यान्वयनको क्रियाकलापमा सबै जातजाति, महिला, बिपन्न र पछाडी पारिएका वर्गको सहभागिता गराउने खालको वातावरण तयार गरी उनिहरुको चाहना अनुरुपको योजना, आयमुलक क्रियाकलाप समाबेश गर्नुपर्ने । यस कार्यका लागि समुहले बिउकोष र घुम्तिकोष स्थापना गर्नुपर्ने ।
- वन उपभोक्ता समुह, समितिले आफुले बर्षभरी गरेका कार्य, आर्थिक विवरणको सार्बजनिक सुनुवाई गर्नुपर्ने र उपभोक्ताको जिज्ञासा, गुनासाहरुको उचित तर्क र निवारण प्रस्तुत गरी भावी दिनहरुमा त्यसतर्फ सचेत रहनुपर्ने ।
- समुहले आयमुलक संबन्धि योजना निर्माण गरी महिला, बिपन्न र पछाडी पारिएका वर्गलाई प्राथमिकताको आधारमा कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने र समय समयमा सुझाब दिई अनुगमन गर्ने ।
- समुहले अनिबार्य रुपमा लेखापरिक्षण गरी बार्षिक प्रतिबेदन सहित डिभिजन वन कार्यालयमा बुझाउनु पर्ने ।

- समिति परिवर्तन हुने क्रममा पुराना समितिले आफ्नो जिम्मामा रहेको नगद, जिन्सी कागजात तथा रेकर्डहरु अनिवार्यरुपमा हस्तान्तरण गर्नुपर्ने ।
- वन समुहभित्र वन ब्यबस्थापन, आयमुलक तथा संस्थागत बिकास संबन्धि श्रोत ब्यक्तिहरु तयार गरी उनिहरुको माध्यमबाट समुह ब्यबस्थापनमा सहभागिता जुटाउनुपर्ने ।
- समुह, समितिबाट भए गरेका निर्णयहरु सम्पूर्ण उपभोक्ता सम्म पुरयाई पारदर्शिता अपनाउनुपर्ने ।
- समिति गठन तथा वन ब्यबस्थापनका क्रियाकलाप संचालनका क्रममा समय समयमा हुने गरेको राजनैतिक हस्तक्षेप न्यूनीकरण गर्नुपर्ने ।

(ख) सब-डिभिजन वन कार्यालयलाई सुझाव

- समुहको बिधान, कार्ययोजना संसोधन, नवीकरण तथा लेखन कार्य गर्दा नै वन समुहको अवस्था अनुसार वन ब्यबस्थापन, समुहको संस्थागत बिकास, आयआर्जनका क्रियाक्लापका लागि स्पष्ट योजना निर्माणमा सहयोग गर्नुपर्ने ।
- कार्ययोजना अर्न्तगत नै कोष परिचालन र स्वरोजगार तथा गरीबि न्यूनीकरणका लागी बिउकोष तथा घुम्तिकोष स्थापना संबन्धि ब्यबस्था बारे योजनामा समाबेश गर्ने ।
- वनक्षेत्रमा भएको श्रोत बारे समुह, समिति मार्फत् जानकारी गराई वन पैदावार निष्कासन गर्न सकिने मात्र बिक्रि बितरण गर्न स्पष्ट गराउनुपर्ने ।
- बिधान, कार्ययोजना तयारीका क्रममा विपन्न, जनजाति, महिलाको सहभागिता जुटाउने गरी प्रचारप्रसार र भेला गराई समितिमा ५० प्रतिशत अनिबार्य महिला सदस्य रहने गरी कार्य गर्नुपर्ने ।
- आफ्नो कार्य क्षेत्र अर्न्तगतका सबै सामुदायिक वनहरुको रेकर्ड प्रोफाईल तयार गरी राख्नुपर्ने ।

(ग) डिभिजन वन कार्यालयलाई सुझाब :

- प्रत्येक सब डिभिजनहरुबाट सामुदायिक वन ब्यबस्थापन संबन्धि भईरहेको क्रियाक्लापको जानकारी लिई समुहलाई सब डिभिजन मार्फत् सुझाब दिनुपर्ने ।

- उपभोक्ता समुहबाट लेखापरिक्षण तथा बार्षिक प्रतिबेदनहरु तयार गरी प्रस्तुत भए नभएको बिवरण लिई सब डिभिजन मार्फत् नै अनिबार्य रुपमा प्रस्तुत गर्ने परिपाटीको बिकास गर्नु पर्ने ।
- वन समुह तथा वन कार्यालयको पहलमा समुहहरुको श्रोतसाधनका उपयोग गरी आय आर्जनका कार्यक्रम र अर्न्तक्रिया कार्यक्रम संचालन गर्ने रणनीति तथा कार्यक्रम वनाउनु पर्ने ।
- प्रत्येक सब डिभिजन अर्न्तगत एक-एक वटा नमूना सामुदायिक वनको विकास गर्न उपभोक्ता समुहलाई आवश्यक पर्ने लगानी जुटाउन निर्देशिका तयार गर्न समन्वय गर्ने ।
- सब डि.ब.का. को पहलमा मासिक रुपमा कम्तिमा २ वटा समुहबाट भए गरेका सम्पुर्ण कृयाकलापहरुको विवरण प्रस्तुत गर्न अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने र सो अनुरुप विवरण प्रस्तुत भए नभएको बिषयमा अनुगमन गर्ने ।
- वन समुहको संस्थागत बिकास सम्बन्धी समुहमा नै अर्न्तक्रिया, अभ्यास गराउने कार्यक्रम संचालन गर्न पहल गर्नुपर्ने ।
- स्वयं डिभिजन वन कार्यालयले समय समयमा समुहको गतिबिधि बारे सुझाव, सल्लाहका लागि अनुगमन गर्न उपयुक्त हुने ।
- आर्थिक श्रोत परिचालन, लेखा व्यवस्थापन, लेखापरिक्षण, बार्षिक प्रतिबेदन तयारी संबन्धि अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने ।
- राम्रा काम गर्ने समुहबाट अनुभवहरु आदान प्रदान गर्न उपभोक्तहरुको आन्तरिक भ्रमणका लागि सहयोग, समन्वय गर्नुपर्ने वा समुहसंग भएको आर्थिक श्रोतहरु जुटाई कार्यक्रम संचालन गर्न पहल गर्नुपर्ने ।

भाग - ३

डिभिजन वन कार्यालयको सामुदायिक वन सम्बन्धि कार्यक्रम

सामुदायिक वनमा संचालन हुने कार्यक्रमलाई एकिकृत, सन्तुलित तथा समन्वयकारी ढंगबाट संचालन गरी भविष्यमा थप जनमुखी बनाउदै लैजान जनसहभागीताको अधिकतम उपयोग गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नका लागि संघीय शसर्त तथा प्रदेश कार्यक्रम अर्न्तगत चालु आ.ब. ०८१।०८२ मा स्वीकृत भएका सामुदायिक वन केन्द्रित विभिन्न कार्यक्रम संचालन गरीएको थियो । उपभोक्ता समूह तथा स्थानीय निकाय, जन प्रतिनिधिको हरुको संगको समन्वयमा संभावित वनक्षेत्र तथा समूहको पहिचान गरी कार्यक्रम संचालन गर्न जोड दिईनुका साथै सामुदायिक वन ब्यबस्थापनको प्राबिधिक तथा सामाजिक पक्षहरुलाई सुदुढ गर्दै संरक्षण, सदुपयोग तथा रोजगारी एवं आयमुलक उपलब्धीहरु मार्फत् वन विकासको लक्ष्य हासिल गर्नको लागि यस्ता कार्यक्रमले योगदान पुरयाउने अपेक्षा गरिएको छ । यस आ.व.मा डिभिजन वन कार्यालयको स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम बमोजिम सामुदायिक वनहरुमा संचालन गरिएका कार्यक्रहरुको विवरण यहा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१ उपभोक्ता समुह गठन

यस डिभिजनको स्थापना पूर्व साबिक जिल्ला वन कार्यालय रुपन्देही बाट गठित समूह र यस डिभिजनबाट गठित गरी यस डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गत हाल सम्म १५७ वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु गठन भएका छन् । यस आ.व. २०८१।८२ मा नयाँ उपभोता समुह गठनको प्रकृयामा रहेका सामुदायिक वनहरु निम्नानुसार रहेका छन ।

तालिका १३ः उपभोता समुह गठनको विवरण

क्र.सं.	सामुदायिक वनको नाम	ठेगाना	क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत
१	गोन्टे सामुदायिक वन	भूमे गा.पा.२, काँकी	२५४.०८	
२	रानीकोट सामुदायिक वन	सिस्ने गा.पा.५, रानिकोट	९८.४८	
३	गापातारा सामुदायिक वन	भूमे गा.पा.९, चुन्बाङ	७१.१२	
४	बराह सामुदायिक वन	भूमे गा.पा. १, बराह	४३६.८६	

३.२ सामुदायिक वनको कार्ययोजना तयारी तथा पुनरावलोकन

यस आ.व.मा अघिल्लो आ.व.हरुमा नै समूह गठन भई कार्ययोजनाको म्याद समाप्त भएका १२ वटा - हालसम्म)सामुदायिक वनको कार्ययोजना पुनारावलोकन/नबिकरण गरिएको छ । यस आ.व.मा वन व्यवस्थापन कार्ययोजना तयारी तथा पुनरावलोकनको प्रकृयामा रहेका सामुदायिक वनहरु निम्नानुसार रहेका छन् ।

तालिका १३ः कार्ययोजन तयारी/पुनरावलोकनको विवरण

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	ठेगाना	क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत
१	हिमालय लालिगुँरास	पुथा उत्तरगंगा ४	२५२.६४	कार्ययोजना नविकरण
२	सागवारी	सिस्ने १	४१७.५३	कार्ययोजना नविकरण
३	फुलबारी	भूमे ७	४२२.५८	कार्ययोजना नविकरण
४	साउनेपानी	सिस्ने ८	२५.९४	कार्ययोजना नविकरण
५	कुलावन	सिस्ने ४	९.६४	कार्ययोजना नविकरण
६	डालीबाङ	भूमे ५	१६९.७६	कार्ययोजना नविकरण
७	रामली	भूमे २	१३९.८४	कार्ययोजना नविकरण
८	सिमपातल(क)	सिस्ने ८	५.५१	कार्ययोजना नविकरण
९	तरबरा महिला	सिस्ने ६	४.०४	कार्ययोजना नविकरण
१०	नाखरखोला	भूमे ६	१३.४९	कार्ययोजना नविकरण
११	लाम्दावाली	भूमे ३	४७.४६	कार्ययोजना नविकरण
१२	पोखरा	सिस्ने ३	७७.४८	कार्ययोजना नविकरण

३.३ सामुदायिक वनको अनुगमन

सामुदायिक वनको उपभोक्ता समूहको कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेको कार्यहरु संचालन भए नभएको तथा ती सामुदायिक वनहरुलाई आवश्यक निर्देशन एबं पृष्ठपोषण प्रदान गर्न डिभिजन अन्तर्गतका सामुदायिक वनहरुको अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ। सो अनुगमन समेतका आधारमा यो पुस्तिका तयार पारिएको हो ।

३.४ सामुदायिक वनमा झाडिसफाई कार्यक्रम

झाडिसफाई विशेष गरी प्राकृतिक वनको झडीदार अवस्थामा गरिन्छ। अनावश्यक खालका वनमारा, झाडी, झारपात एवं लहराहरुले गर्दा ईच्छाइएको विरुवाको समृद्धिको लागी उपयुक्त वातावरण तयार हुन नसकेको सामुदायिक वनको क्षेत्रमा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने उद्धेश्य राखी निम्न सामुदायिक वनमा झाडिसफाई क्रियाकलाप सञ्चालन गरिएको थियो ।

❖ **कार्यक्रम सँग संम्बन्धी तस्बीरहरु**

३.५ सामुदायिक वनमा कोष संचालन, लेखा तथा अभिलेख सम्बन्धि कार्यक्रम

कार्यक्रमको महत्व

१. वित्तीय पारदर्शिता र जवाफदेहितामा सुधारः
यो कार्यक्रमले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कोष सञ्चालनमा पारदर्शिता ल्याउँछ। यसले गलत खर्च, भ्रष्ट्चार वा अस्पष्टता हटाउँछ । सदस्यहरूमा विश्वास बढाउँछ ।

२. सुदृढ संस्थागत संरचनाः
लेखा तथा अभिलेख व्यवस्थापन सक्षम भएपछि संस्था व्यवस्थित र दीगो बन्छ । निर्णयहरू अभिलेखमा सुरक्षित राख्दा भविष्यमा समेत संस्थागत स्मरणाशक्ति कायम रहन्छ ।

३. विकास सहयोगका लागि आधार तयारः
पारदर्शी लेखा र व्यवस्थित अभिलेखले समूहले सरकारी/गैरसरकारी निकायबाट अनुदान वा ऋण पाउन सजिलो बनाउँछ ।

४. सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धिः
सम्बन्धित तालिम र अभ्यासमार्फत कार्यसमिति तथा सदस्यहरू लेखा प्रणाली, कोष व्यवस्थापन र अभिलेख राख्न सक्षम बन्छन्, जसले दीर्घकालीन संस्थागत विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ ।

५.समीक्षा र मूल्याङ्कनमा सहजताः
व्यवस्थित अभिलेख र लेखा विवरणका आधारमा हरेक आर्थिक वर्षको अन्त्यमा रिपोर्ट तयार गर्न सजिलो हुन्छ, जसले योजना पुनरावलोकन र भावी योजना निर्माणमा मार्गदर्शन गर्छ ।

६. समुदायमा उत्तरदायित्वको भावना विकासः
संस्थागत नियमअनुसार कोष र लेखा सञ्चालन हुँदा सबै सदस्यमा जिम्मेवारी र सहभागिताको भावना बढ्छ ।
यस कार्यक्रम अन्तर्गत भूमे गा.पा. र सिस्ने गा.पा. स्थित रहेका वन उपभोक्ता समूहलाई कोष संचालन तथा व्यवस्थापन र लेखा परिक्षण सम्बन्धित तालिम दिईएको थियो।

चित्र ५: सा.व.कोष संचालन तथा लेखा सम्बन्धि तालिम

३.६ स्थायी अग्नि रेखा निर्माण :

अग्नि लेखा भनेको वन क्षेत्रमा बनाइने एउटा पटकथित खाली घेरा (कतचष्ड) हो, जहाँ सबै बोटबिरुवा, झारपात, पातहरू हटाइन्छन्। यसको चौडाइ सामान्यतः १.५-१० मिटरको आसपास हुन्छ र यो डढेलो फैलिन नदिने प्राकृतिक वा कृत्रिम अवरोधको रूपमा काम गर्छ ।

१. डढेलो फैलिनबाट रोकथाम

अग्नि लेखाले एक ठाउँमा लागेको डढेलो अर्को क्षेत्रमा फैलिनबाट रोक्छ। यसले व्यापक क्षति हुनबाट बचाउँछ।

२. वनस्पति र जैविक विविधताको संरक्षण

डढेलोले नष्ट गर्न सक्ने बिरुवा, जडिबुटी, बन्यजन्तु आदिको सुरक्षा हुन्छ।

३. स्थानीय स्रोतको सुरक्षा

सामुदायिक वनमा पाइने घाँस, दाउरा, काठ आदि स्रोत डढेलोबाट जोगिन्छन्, जसले स्थानीय जनताको जीविकोपार्जनलाई सहयोग पुऱ्याउँछ।

४. नियोजित वन व्यवस्थापनमा सहजीकरण

अग्नि लेखा योजनाबद्ध वन व्यवस्थापनको हिस्सा हो जसले वन प्रयोगकर्तालाई आफ्नो वनको व्यवस्थापन सजिलै गर्न मद्दत गर्छ।

५. डढेलो नियन्त्रण गर्न सहजता

अग्नि लेखा भएको क्षेत्रमा डढेलो लागेको खण्डमा नियन्त्रण गर्न सजिलो हुन्छ, सुरक्षाकर्मी र स्वयंसेवकहरूका लागि कार्यक्षेत्र स्पष्ट हुन्छ।

६. सामुदायिक जनचेतना र सहभागिता

सामुदायिक रूपमा अग्नि लेखा निर्माण गर्दा जनतामा डढेलोको खतराबारे सचेतना बढ्छ र संरक्षणप्रति जिम्मेवारी अनुभव हुन्छ।

यस आ.व.को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार डढेलोको उच्च जोखिम भएका संवेदनशील क्षेत्रहरुमा स्वीकृत वन व्यवस्थापन कार्ययोजना अनुरुप तलको तालिका बमोजिमका सामुदायिक वनहरु स्थायी अग्नि रेखा निर्माण गरिएको छ ।

तालिका ३ **स्थायी अग्नि रेखा निर्माण गरिएका सामुदायिक वनहरु :**

सि.न.	सामुदायिक वनको ठेगाना	कि.मि.
१	हुर्दुमछहरा सामुदायिक वन सिस्ने ८	२ कि.मि.
२	हरियाली भैंसीचरन महिला सामुदायिक वन सिस्ने ८	२ कि.मि.
३	तितेचौर सामुदायिक वन सिस्ने ६	१.५ कि.मि.
४	नाखरखोला सामुदायिक वन भूमे ६	१ कि.मि.
५	भूमेतिला सामुदायिक वन भूमृ २	१ कि.मि.
६	क्वाल्खाखोला सामुदायिक वन भूमे २	१ कि.मि
जम्मा		८.५ कि.मि.

चित्र ६: स्थायी अग्निी रेखा निर्माण

३.७ बिगतका आ.व.मा सामुदायिक वनमा गरिएका कार्यहरु :

१. भुईंचालो सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, भूमे गा.पा. ३, सिमा

यस भुईंचालो सामुदायिक वनमा आ.व. २०८०।८१ मा सामुदायिक वनको ४ हे. क्षेत्रफलमा ४४४४ टिमुरको वृक्षारोपण गरिएको थियो भने समय समयमा उक्त वृक्षारोपणको अनुगमन कार्य समेत गरिदै आएको छ ।

२. सानोभेरी सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, सिस्ने गा.पा.३, पोखरा

यस सामुदायिक वनमा ०.५ हे. क्षेत्रफलमा निम्न बमोजिमको बिरुवाहरुको वृक्षारोपण गरिएको थियो ।

चिउरी-४०० गोटा, सिसौ-१५० गोटा, तेजपात-१५०, लादे-१०० गोटा

३. शिवशक्ति सामुदायिक वन, सिस्ने गा.पा. ५, रुकुमकोट

यस सामुदायिक वनमा १ हे. क्षेत्रफलमा निम्न बमोजिमको बिरुवाहरुको वृक्षारोपण गरिएको थियो ।

हाडे ओखर-५०० गोटा, चिउरी-६०० गोटा, पाटे सल्लो-५०० गोटा

४. नाखरखोला सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, भूमे गा.पा.-६, महत

यस सामुदायिक वनमा ६.४ हे. क्षेत्रफलमा निम्न बमोजिमको बिरुवाहरुको वृक्षारोपण गरिएको थियो ।

चिउरी-२९०० गोटा, पाटे सल्लो-२१०० गोटा, अमला-८७५ गोटा, देवदार-३२०० गोटा, तेजपात-६२५ गोटा, सिसौ-५५ गोटा, पैँयू-६४५ गोटा

५. भूमे तिला सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, भूमे गा.पा.-३, रिकाधुरी

यस सामुदायिक वनमा आ.व. २०८०।८१ मा सामुदायिक वन भित्र प्राकृतिक रुपमा रहेका जडिबुटिहरु(समायो, खिरौला आदि) को संरक्षणका लागी ५८० मि. को तारजाली लगाई जडिबुटि संरक्षण कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको थियो ।

६. टाटे सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, सिस्ने गा.पा.-२, टुबाङ

यस सामुदायिक वनमा अल्लोलाई प्रशोधन गरि धागो निकाल्ने मेसिन जडान गरिएको थियो ।

७. नुनथला बाकुबाङ सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, सिस्ने गा.पा.-८, लम्पाकोट

यस सामुदायिक वनको १० हे. क्षेत्रफलमा विभिन्न प्रजातीका बिरुवाहरुको वृक्षारोपण गरिएको थियो।

८. सिमपातल‘क’ सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, सिस्ने गा.पा.-८, लम्पाकोट

राष्ट्रिय वन क्षेत्रको कुनै पनि भाग व्यक्तिगत रुपमा प्रयोग गर्नुलाई वन अतिक्रमण भनिन्छ ।यस सामुदायिक वनको १ हे. क्षेत्रफलमा अतिक्रमण हटाई वृक्षारोपण समेत गरिएको थियो ।

चित्र ७: सामुदायिक वनमा गरिएका कृयाकलापको तस्बिरहरु

REDMI NOTE 9 PRO
AI QUAD CAMERA

लुम्बिनी प्रदेश सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वन निर्देशनालय
डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम पूर्व
आयोजनाको नाम: प्राकृतिक रुपमा रहेका जडिबुटी संरक्षण तथा व्यवस्थापन
स्थान: भूमेतिला सामुदायिक वन, भूमे गा.पा. २
कामको विवरण: तारजाली लगाउने
लम्बाई : ५८० मिटर
संरक्षण क्षेत्र : २.५० हेक्टर
कूल लागत : रु १०,००,०००/-
पाउने प्रजाती: समायो, सेतकचिनी, कुरिलो अतिस, सगु आदि ।
REDMI NOTE 9 PRO
AI QUAD CAMERA

भाग - ४

विविध

४.१ प्रचलित वन ऐन तथा नियमावली (संघीय एवं प्रादेशिक) मा भएका सामुदायिक वन सम्बन्धी व्यवस्थाहरु

१। उपभोक्ता समूहले वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको स्वतन्त्र रुपमा मूल्य निर्धारण गर्न र बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी राष्ट्रिय वनको कुनै भाग साममुदायिक वनको रुपमा डिभिजनल वन अधिकृतले हस्तान्तरण गर्न सक्ने । वन व्यवस्थापन कार्ययोजना डिभिनल वन अधिकृतबाट स्वीकृति हुने ।

२। उपभोक्ता समूहको चाहना र आवश्यकताको आधारमा वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन उपभोक्ता समूहले सम्बन्धित स्थानीय तहको परामर्शमा सामुदायिक वनको कार्ययोजना बनाउन वा आवश्यकता अनुसार संशोधन गर्न सक्ने । त्यसरी बनाएको वा संशोधन गरेको कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्नु अघि उपभोक्ता समूहले सोको जानकारी डिभिजनल वन अधिकृतलाई दिनु पर्ने । यसरी बनाएको कार्ययोजना वा सोमा गरेको संशोधनले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पने देखिएमा डिभिजनल वन अधिकृतले त्यस्तो कार्ययोजना कार्यान्वयन नगर्न निर्देशन दिन सक्ने ।

३। उपभोक्ता समूहले स्वीकृत कार्ययोजना बमोजिम वन उद्यम तथा पर्यापर्यटनका कार्यक्रमहरु संचालन गर्न सक्ने । वन्यजन्तु पालन बाहेकका पर्यापर्यटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा सामुदायिक वन को विद्यमान हैसियत र वातावरणमा प्रतिकुल प्रभाव नपर्ने सुनिश्चितता हुने गरी कुल वनक्षेत्रको बढीमा पांच प्रतिशत वा पांच हेक्टर मध्ये जुन घटी हुन्छ सोही परिमाणमा नबढ्ने गरी पर्यापर्यटन कार्यक्रम सञ्चालनका लागि वन क्षेत्र प्रयोग गर्न सकिने । तर कुनै भौतिक संरचना निर्माण गर्नु परेमा वनक्षेत्रको आधा हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रफलमा भौतिक संरचना बनाउन नपाईने ।

४। उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वनको विकास, संरक्षण तथा उपयोग गरी आय आर्जनको लागि गरिबीको रेखामुनिका उपभोक्तालाई समादायिक वनको कुनै भाग सम्झौता गरी दिन सक्ने ।

५। समूहले कार्ययोजना बमोजिम कार्य संचालन गर्न नसकेमा वा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गरेमा वा वन ऐन नियम बमोजिमका शर्तहरु पालना नगरेमा डिभिजनल वन अधिकृतले समूहको दर्ता खारेज गर्न र सामुदायिक वन फिर्ता लिने निर्णय गर्न सक्ने ।

६। सामुदायिक वनमा कुनै उपभोक्ताले कार्ययोजना विपरीत हुने कुनै काम गरेमा निजलाई सम्बन्धित उपभोक्ता समूहले जरिवाना/ बिगो असुल गर्न सक्ने तर यसरी उपभोक्ता समूहले जरिवाना गरेको कारणले मात्र कसुर गर्ने व्यक्तिलाई प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही गर्न बाधा पुगेका नमानिने ।

७। उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम आर्जन गरेको वार्षिक आयबाट कम्तिमा पच्चीस प्रतिशत रकम वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा खर्च गरी बाँकी रहेको रकमको कम्तीमा पचास प्रतिशत रकम सम्बन्धित स्थानीय तहसंग समन्वय गरी गरिबी न्यूनीकरण, महिला सशक्तिकरण तथा उद्यम विकास कार्यमा खर्च गर्नु पर्ने । यसरी खर्च गरी बाँकी रहेको रकम उपभोक्ता समूहको हितमा प्रयोग गर्न सकिने ।

८। कार्यसमिति कम्तिमा पन्ध्र सदस्यीय हुनुपर्ने । अध्यक्ष वा कोषाध्यक्ष पद मध्ये कम्तीमा एक पद र उपाध्यक्ष वा सचिव पदमध्ये कम्तीमा एक पद सहित कार्यसमितिमा कम्तीमा पचास प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्व भएको हुनुपर्ने । कार्यसमितिको पदावधि बढीमा पाँच वर्षको हुने र कुनै पनि व्यक्ति कार्यसमितिको अध्यक्ष पदमा बढीमा दुई कार्यकाल मात्र निर्वाचित वा छनोट हुन पाउने ।

९। समूहले कोषको रकम खर्च गर्दा वार्षिक साधारण सभाले स्वीकृत गरेको कार्यक्रम र योजना अनुसार मात्र खर्च गर्नु पर्नेछ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कोषको रकमबाट **चन्दा** दिन नपाईने ।

१०। राष्ट्रिय वन क्षेत्र प्रयोग गर्नु पर्ने अवस्थामा बाहेक सामुदायिक वनको कार्ययोजना स्वीकृत भएको मितिले दुई वर्षसम्म संशोधन गर्न नपाईने ।

११। प्रदेश वन नियमावली, २०७९ प्रारम्भ हुनुअघि प्रचलित कानुन बमोजिम स्वीकृत भएका वन सम्वर्द्धन प्रणालीमा आधारित सामुदायिक वनका कार्ययोजना आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।

४.२ सामुदायिक वन विकासको मार्गदर्शन, २०८१; सामुदायिक वनको काठ दाउरा संकलन तथा विक्री वितरण निर्देशिका, २०७१; र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको आर्थिक कार्यविधि निर्देशिका, २०७३ मा भएका मूख्य मूख्य व्यवस्थाहरु :

सामुदायिक वनमा सुशासन कायम गर्न र वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि स्वीकृत कार्ययोजना र विधानको पूर्ण परिपालनाका साथसाथै सामुदायिक वनको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि सामुदायिक वनसंग सम्बन्धित निर्देशिका, मार्गदर्शनहरुमा भएका मूख्य मूख्य प्रावधान तथा व्यवस्थाहरु यहां प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत बुंदाहरुमा उल्लेखित व्यवस्थाहरु पूर्ण रुपमा परिपालना गर्न सकिएमा मात्र सामुदायिक वन व्यवस्थापनले सार्थकता पाउने देखिन्छ ।

१। समूहको आर्थिक कारोबार बैंक मार्फत गर्ने र समितिका अध्यक्ष, सचिव र कोषध्यक्ष मध्ये कम्तिमा २ जनाको हस्ताक्षरबाट समूहको खाता संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

२। वन कार्ययोजनाले निदृष्ट गरे अनुसार वन व्यवस्थापन सम्बन्धि कृयाकलापहरु वार्षिक योजना तयार गरेर तोकिएकै समयमा सम्पन्न गर्नु पर्ने र यस्ता कार्यहरुको कार्यसम्पन्न प्रतिवेदन समुहको वार्षिक प्रतिवेदनसाथ समयमै डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्ने ।

३। कटान, मुछान तथा संकलन गर्दा उपभोक्ता समूहले आफ्नै खर्च र जिम्मेवारीमा आर्थिक र मानवीय श्रोत परिचालन गरी गर्नुपर्ने र यसका लागि कुनै व्यक्तिबाट सापटी वा काठ दाउरा व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा उद्योगबाट अग्रिम लागनीका रुपमा रकम लिन नपाईने तर वित्तिय संस्थाबाट आर्थिक श्रोत जुटाउन सकिने ।

४। रुख कटान, मुछान, ढुवानी, अग्नि रेखा निर्माण लगायतका कार्यका लागि उपभोक्ता समूहले आफ्नै समूहका स्थानीय उपभोक्तालाई रोजगारी श्रृजना हुने गरी पारिश्रमिक दिई परिचालन गर्न प्राथमिकता दिनुपर्ने ।

५। उपभोक्ता समूहका सदस्यले घरकाजको लागि प्राप्त गरेको काठ दाउरा व्यापारिक प्रयोजनका लागि विक्री गर्न पाईदैन । यस विपरित भए गरेको पाईएमा समूह को विधान र प्रचलित कानून बमोजिम तत्काल कारवाही गरी यस्ता कृयाकलापलाई नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था मिलाउने र यसका लागि अनुगमन समिति बनाई परिचालन गर्ने ।

६। उपभोक्ता समूहमा आन्तरिक खपत भई बढी भएका काठ दाउरा मात्र समूह बाहिर विक्री वितरण गर्न पाईने हुंदा सोही अनुसार व्यवस्था मिलाउने ।

७। उपभोक्ता समूहले गर्ने खर्च समूहको साधारण सभाबाट स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम र बजेटको अधिनमा रही गर्नु पर्ने । र कुनै पनि वन संरक्षण, विकास र सदुपयोगका कृयाकलाप गर्दा सम्बन्धित वन कर्मचारीबाट स्वीकृत स्टान्डर्ड नर्मस् र जिल्ला दर रेटको अधिनमा रही लगत ईष्टिमेट बनाउन लागई उपभोक्ता समितिको निर्णय गरी अध्यक्षले स्वीकृत गरेर मात्र गर्ने गराउने ।

८। वन व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन उपभोक्ता समितिको निर्णयले ठेक्का मार्फत वा कुनै अनुभवि व्यक्तिलाई पेस्की दिई अमानतबाट गर्न सकिने तर उपभोक्ता समितिका पदाधिकारले भने त्यस्तो कार्य गर्न नपाईने हुंदा सोही अनुसार गर्ने गराउने ।

९। उपभोक्ता समूहको कुनै कार्य गर्न जिम्मा लिने व्यक्ति, फर्म, कम्पनि वा संस्थाले संचालन गरेको कार्यक्रमका सन्दर्भमा जाँचपास र कार्यसम्पन्न प्रतिवेदनका आधारमा भुक्तानी वा पेश्की पछ्यौंट् गर्नु पर्ने ।

१०।एक आर्थिक वर्ष भित्र उपभोक्ता समूहमा भएको आम्दानी र खर्चको अन्तिम लेखा परिक्षण पश्चात् लेखा परिक्षकले दिएको लेखापरिक्षणको प्रतिवेदन तथा बेरुजु भए सो समेत फछ्यौंट गराई त्यसको प्रगति साधारण सभामा अनिवार्य अनुमोदन गराउने ।

११।सामुदायिक वनबाट हुने आम्दानी वनको व्यवस्थापन र गरिवी निवारणमा भन्दा अन्य क्षेत्रमा खर्च गर्ने परिपाटी देखिएकोले यसलाई अन्त्य गरी वनको व्यवस्थापन र गरिवी निवारण लगायत आय आर्जनका कृयाकलापमा प्राथमिकता पूर्वक लगानी गर्ने गरी व्यवस्था मिलाउने ।

अनुसुची-१ :रुकुम(पूर्वी भाग)मा रहेका सामुदायिक वनको विवरण

क्र.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
1	सल्लीपाखा	सिस्ने	१	२०६५।०३।३०	४६	१३१	१४४	२७५	२७.२२
2	लालीगुँरास	सिस्ने	१	२०६५।०३।३१	४८	१४५	१५५	३००	१९५.५
3	खर्सुथला गैरीपातल	सिस्ने	१	२०७१।०२।३२	१२०	३१०	३१४	६२४	९०.३२
4	बांछीमेला	सिस्ने	१	२०६६।०३।३१	१२०	३१०	३१४	६२४	६७.२
5	सिस्ने हिमाल	सिस्ने	१	२०७८।०३।३१	११८	२८३	३१६	५९९	३५८.१७
6	सागवारी	सिस्ने	१	२०६७।०३।३२	११०	२६०	२७५	५३५	४१७.५३
7	गोगनगैरा	सिस्ने	२	२०५३।०३।२७	३०	८८	८६	१७४	१६
8	दलुगैरा रानीवन	सिस्ने	२	२०५५।०३।२५	४०	११३	११९	२३२	१६.७३
9	कपगार	सिस्ने	२	२०६०।०३।२९	२४	८०	७६	१५६	९५.६६
10	फुलबारी	सिस्ने	२	२०६६।०३।३१	६१	१५०	१८१	३३१	४९.२९
11	हरियाली	सिस्ने	२	२०६६।०३।३१	४२	१४४	१३५	२७९	६९.६
12	कुसा	सिस्ने	२	२०६६।०३।३१	७४	२०७	२०१	४०८	१६३.७
13	सल्लेरी	सिस्ने	२	२०६६।१२।१७	९१	३२५	३४७	६७२	१८६.६
14	टाटे	सिस्ने	२	२०६७।०३।३२	१९	४८	४९	९७	३६.९५
15	मैनेरी	सिस्ने	२	२०६७।०३।३२	४७	१०७	११३	२२०	६५.५९

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
16	मौवारीपाखा	सिस्ने	२	२०६८।०३।३१	५१	१२२	१३५	२५७	५९.५४
17	पोखरा	सिस्ने	३	२०५२।१२।०७	१३०	३९३	३४३	७३६	७७.४८
18	विसन चिउरी	सिस्ने	३	२०५२।१२।०७	१०८	२९४	२८४	५७८	१०२.७
19	झिमा	सिस्ने	३	२०५१।०२।३०	१४०	१४१	१५६	२९७	१०८
20	सिमल गैरी	सिस्ने	३	२०५४।०२।१४	७५	१८७	२१२	३९९	१००
21	सानोभेरी	सिस्ने	३	२०६७।०३।३२	७६	२००	२३७	४३७	४.०९
22	कुलावन	सिस्ने	४	२०५२।१२।०७	१२१	३१०	३२९	६३९	९.६४
23	स्यालागुँरास	सिस्ने	४	२०७३।०४।०२	४४	१०५	१३०	२३५	१८.१४
24	नेटाको पातली	सिस्ने	४	२०५४।०२।१४	१०१	२३८	२३२	४७०	७३.६३
25	नौमेला	सिस्ने	४	२०५६।०३।२५	१२३	३१४	३४४	६५८	१४.१
26	आरपाखा	सिस्ने	४	२०५४।०२।१४	१३५	३६९	३८६	७५५	३२.४२
27	बुकीमेला	सिस्ने	४	२०५७।०१।३०	६२	१५१	१५६	३०७	९.२५
28	ठुलामेला	सिस्ने	४	२०६५।०३।३१	६७	१७२	१९३	३६५	२४.९४
29	पिमानेटा	सिस्ने	४	२०७०।०३।१८	१२१	३०१	३३६	६३७	६२.६८
30	चिउरीखोला छिपतारा	सिस्ने	४	२०७८।०९।२०	५९	१३२	१४२	२७४	१३३.०३
31	लालीगुँरास	सिस्ने	४	२०७२।३।३२					
32	मुलपाखा	सिस्ने	४	२०७०।०३।१८	४८	१३५	१४६	२८१	११.०९
33	रानीकोट	सिस्ने	५	२०८२।०३।२५	१०५	२३४	२६५	४९९	९८.४८

क्र.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
34	शिवशक्ति	सिस्ने	५	२०५३।०३।१०	२५५	५८७	६०४	११९१	११५.५५
35	जनशक्ति	सिस्ने	५	२०५४।०२।१५	१८१	५७५	५७०	११४५	९०.९५
36	औंलावाङ रानीकोट	सिस्ने	५	२०५५।०१।३१	४६	१४२	१५८	३००	१०९
37	महिला जनजागरण	सिस्ने	५	२०५७।११।३०	२१४	७४१	६०४	१३४५	१०१.६४
38	तितेचौर	सिस्ने	६	२०५२।१२।०७	१४४	३२०	३३७	६५७	४५
39	कमल दह संरक्षण	सिस्ने	६	२०५४।०३।३१	१५५	४३८	४४९	८८७	१७.८५
40	डाङ्ग्रीबोट	सिस्ने	६	२०५५।०१।३१	५९	१५४	१७४	३२८	१५.७५
41	द्वारेझिङ्ग्री	सिस्ने	६	२०५५।०१।३१	६८	१९५	२१८	४१३	३५.६४
42	झाक्रीपानी	सिस्ने	६	२०६७।०३।३२	५७	१६५	१९५	३६०	१०५.२
43	सल्लेरी आला	सिस्ने	६	२०५३।०३।२५	८९	२०४	२३४	४३८	१३.३६
44	आला	सिस्ने	६	२०५६।०३।१५	९५	२६३	३२५	५८८	२.५३
45	मेलबोट	सिस्ने	६	२०५५।०१।३१	१९८	३४६	३५८	७०४	१५.८६
46	रानीवन महिला	सिस्ने	६	२०५७।०३।१५	१२३	३३८	३७३	७११	५३.६३
47	झाँक्रीगेल महिला	सिस्ने	६	२०५७।११।३०	१०३	३४५	३५५	७००	४.३१
48	तरवारा महिला	सिस्ने	६	२०५७।०३।३१	११०	३१४	३००	६१४	४.०४
49	गम्थली महिला	सिस्ने	६	२०६०।०३।२९	३१	२४८	२३६	४८४	१११.६
50	मारीपाखा	सिस्ने	६	२०६७।०३।३२	१५५	४७५	५१२	९८७	१.३४
51	कौछेखाजीमेला	सिस्ने	७	२०५४।०२।१४	८२	२४३	२४८	४९१	२४३.३

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
	सौरीखाल								
52	नौधारी	सिस्ने	७	२०५४।०३।६	११५	३१६	३४१	६५७	९७.७२
53	किङ्गरीखोला	सिस्ने	७	२०५४।०३।२७	९४	२४३	२४८	४९१	२१३.६
54	लालीगुँरास	सिस्ने	७	२०६९।११।१०	११५	२१६	३४१	६५७	१०९.७
55	भुरुङ्गा	सिस्ने	८	२०५३।०३।२४	१२७	३३४	३०२	६३६	२४.८५
56	सिमपातल (क)	सिस्ने	८	२०५३।०३।२४	६०	१६०	१४०	३००	५.५१
57	जनता कल्याणकारी	सिस्ने	८	२०५६।०३।२१	८३	२४९	२६४	५१३	१८५.९
58	सिमपातल (ख)	सिस्ने	८		११३	२५६	३३७	५९३	८०
59	किरण	सिस्ने	८	२०५७।०५।१५	१०३	२९५	३२५	३११	१७०
60	साउने पानी	सिस्ने	८	२०६६।०३।३१	११८	२३६	३०५	५३७	२५.९४
61	नुनथला बाकुबाङ	सिस्ने	८	२०८०।०३।१८	१२१	२७९	२८६	५६५	२४
62	ठुलागैरा	सिस्ने	८	२०६८।०४।१६	४२	१०१	१११	२१२	५.४३
63	जनएकता	सिस्ने	८	२०६८।०४।१६	११६	११६	१६८	३४४	७६.८६
64	हरियाली भैंसीचरण	सिस्ने	८	२०६८।०४।१६	११८	१६८	१७६	३४४	५९.७४
65	हुर्दुमछहरा	सिस्ने	८	२०८०।०३।२९	१२१	२७९	२८६	५६५	३.१३
जम्मा					**६१६७**	**१५८४०**	**१६७३१**	**३२४१८**	**४९६४.२**
66	नरीवाङ	भूमे	१	२०६७।०३।३२	३७	११९	१०४	२२३	१९८.८
67	बराहा	भूमे	१	२०८२।०३।२५	३७	७९	८९	१६८	४३६.८६

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
68	चौरी रिगल तिलाचन	भूमे	१	२०६९।०३।२१	४६०	१२५३	१२३०	२४८३	१८६.५
69	यमधारा	भूमे	१	२०६८।०३।३१	६९	१५०	१३९	२८९	१९२.७
70	खुईम	भूमे	१		६४	१२४	१४१	२६५	२२७.२४
71	सुक्काखोला	भूमे	१	२०३७।०३।३२	९०	२२२	२१०	४३२	१५८.५
72	मुलवाङ	भूमे	१	२०६८।०३।२१	१५७	३२९	३७५	७०४	११८.४
73	रुजीखोला	भूमे	१	२०६८।१२।१२	५२	१४६	१३६	२८२	१३१.२
74	वर्पिसिप	भूमे	१	२०७०।०३।१८	९४	२५५	२८३	५३८	१७९.२
75	वनवालारिग	भूमे	१	२०७०।०३।१८	३३	६६	९२	१५८	१३४.४
76	शिरखोली घर्तीवाला	भूमे	१	२०७०।०३।१८	५८	१५९	१४५	३०४	२००.९८
77	सुन्दर सोभा	भूमे	१	२०७३।०४।०२	१६३	६७१	६६१	१३३२	१५.४५
78	लामपाटा	भूमे	१	२०७०।०३।१८	५६	१३२	२८५	४१७	१६३.१
79	पञ्चासे	भूमे	१	२०७०।०३।१८	५६	१५१	१६२	३१३	३१३
80	रानीवास	भूमे	१	२०७७।०३।३१	१४९	३९३	४०६	७९९	४३४.४६
81	स्यारबाङ	भूमे	१	२०७८।०९।१६	१२४	२७३	२९९	५७२	३४९.०४
82	रानीवन	भूमे	२	२०६५।०३।३१	२७५	७४०	७४७	१४८७	१८८.४
83	गोन्टे	भूमे	२	२०८२।३।२५	५९	१५६	१६९	३२४	२५४.०८
84	बर्जिमगैरा	भूमे	२	२०६५।०३।३१	२८७	७८०	६९५	१४७५	८०.२८
85	झाँक्रीकङ	भूमे	२	२०७२।०३।३१	४९	११२	१४०	२५२	८७.८७

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
86	रामली	भूमे	२	२०६८।१२।१२	३३	९८	९४	१९२	१३९.८४
87	सल्लेरी	भूमे	२	२०६७।०३।३२	६८	२२२	२१९	४४१	४७.०३
88	लुगुमेल	भूमे	२	२०६७।०३।३२	६२	१७४	१७१	३४५	१९६.४
89	लालीगुँरास	भूमे	२	२०६८।१२।१२	१०८	३२७	३४९	६७६	५५.१४
90	सिद्धार्थ महिला	भूमे	२	२०६८।१२।१२	१०८	३२७	३४९	६७६	३३.६२
91	बाल ज्योती	भूमे	२	२०६८।१२।१२	७०	२०२	२००	४०२	११८.११
92	क्वाल्खाखोला	भूमे	२	२०७१।०१।१२	७६	२४३	२२९	४७२	१२८.८
93	भुमे तिला	भूमे	२	२०७७।०३।३१	८७	२५३	२६०	५१३	२५५.४
94	राम्ररी	भूमे	३	२०५२।१२।०७	९२	२७१	२८१	५५२	५.५
95	गुराँसे	भूमे	३	२०५७।०१।२७	१३८	३९६	४०२	७९८	९५.२९
96	भुँइचालो	भूमे	३	२०५७।०१।२७	१४०	३७७	३८८	७६५	९९.९९
97	लाम्दावाली	भूमे	३	२०६६।०३।३१	१००	६९०	५७०	१२६०	४७.४६
98	निङवाङ	भूमे	३	२०७८।०९।१६	१६६	४३३	४०७	८४०	४९३.०५
99	झुङलुङ	भूमे	४	२०५३।०३।०६	१०३	२९१	२८१	५७२	३३
100	कोटवारे	भूमे	४	२०५३।०३।०६	१६६	४१०	५२४	९३४	६
101	भुकभुके पातल महिला	भूमे	४	२०५७।११।३०	१०५	३०५	३२४	६२९	१८.४२
102	विपाल	भूमे	४	२०५७।११।३०	१६६	४१०	४२५	८३५	७४.७
103	राल्ना	भूमे	४	२०५७।११।३	१३७	३६६	३६०	७२६	५.२५

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
				०					
104	डालीबाङ	भूमे	४	२०६४।०३।१८	१५०	३७८	३९१	७२९	१६९.७६
105	शेरावाङ	भूमे	५	२०५६।०३।१५	१६०	३७६	४२७	८०३	५६.८६
106	भेंडा खर्क	भूमे	५	२०६१।०३।३१	५१	१४४	१३७	२८१	४०.६६
107	नाखरखोला	भूमे	६	२०५५।०३।१८	२५०	६९०	५७०	१२६०	१३.४९
108	हरियाली	भूमे	६	२०३५।०३।३१	१०१	३१२	२९४	६०६	१५०.८
109	तमारी	भूमे	६	२०६५।०३।३१	४४	१६४	१५५	३१९	२१.२८
110	रहुडाँडा	भूमे	६	२०६६।०३।३१	१२३	३८१	३६९	७५०	१६.०९
111	फुलबारी	भूमे	७	२०७०।०३।१८	१२८	२९८	३४२	६४०	४२२.५८
112	खालाखुम्चरी	भूमे	७	२०७२।०३।३१	२८	८७	८७	१७४	४०.१६
113	जनचाहाना	भूमे	८	२०६८।०३।३१	२१०	६००	६३३	१२३३	१५८.३
114	चेप्टेढुङ्गा	भूमे	८	२०५२।१२।०७	११७				३.०८
115	मजिङ्गा	भूमे	८	२०५७।०१।२६	१०५	३००	२७७	५७७	५.५
116	सुखाधारा खाएरोटे बगाले	भूमे	९	२०५३।०३।३०	९७	२९३	३२७	६२०	१९५.१
117	जौखर्या	भूमे	९	२०६७।०३।३२	६२	१७८	१९१	३६९	७३.४७
118	हरियाली	भूमे	९	२०६७।०३।३२	४९	१५१	१५९	३१०	६४.५३
119	खुर्पाखामे	भूमे	९	२०६७।०३।३२	६२	१७८	१९१	३६९	५५.०४
120	माछोथुमा	भूमे	९	२०६७।०३।३२	७९	२३३	२१८	४५१	१०३.१

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
121	गापातारा	भूमे	९	२०८२।०३।२५	८८	२४८	२७४	५२२	७१.१२
122	दह मुलको पुहा	भूमे	९	२०७०।०३।१८	९५	३१८	२९५	६१३	१०४.४
123	सिसाखोला	भूमे	९	२०७१।०३।१०	६३	१६६	१७६	३४२	६३.९४
124	धोवीसदा	भूमे	९	२०७२।०३।३१	४५	१३८	१२९	२६७	३८.५२
जम्मा					**६४०१**	**१७७३५**	**१७९८३**	**३५६८०**	**७७७१.२४**
125	सिद्धपातल	पुथा उत्तरगंगा	१	२०६४।०३।१८	२२३	६५०	५७७	१२२७	८०.२८
126	योबाङ	पुथा उत्तरगंगा	१	२०७१।०३।१५	१०६	२५९	२४९	५०८	१८२.३
127	नास्पा	पुथा उत्तरगंगा	१	२०७९।०९।२८	९५	१८७	१७६	३६३	२८४.१७
128	गार्जखोला	पुथा उत्तरगंगा	२	२०६७।०३।३२	८२	२४७	२१८	४६५	५६.२
129	सिद्धथान	पुथा उत्तरगंगा	३	२०३७।०३।३२	१४३	३२५	३२८	६५३	७२.२
130	सिद्धपाटन	पुथा उत्तरगंगा	८	२०६६।०३।३२	१४९	३६७	३९६	७६३	१६८.२
131	हिमाल लालीगुँरास	पुथा उत्तरगंगा	४	२०६६।०३।३१	८६	२५३	२४०	४९३	२५२.६४
132	त्रिवेणी दह	पुथा उत्तरगंगा	५	२०७३।०३।३१	६७	२१८	१७८	३९६	९५.७७
133	तातोपानी	पुथा उत्तरगंगा	६	२०७३।०३।३१	४८	१४३	१३२	२७५	१४३.५३
134	सल्लेरी पातल	पुथा उत्तरगंगा	६	२०७१।०३।१५	७२	१८५	१६४	३४९	८५.८४
135	सानो पातल	पुथा उत्तरगंगा	६	२०७१।०३।१५	३८	७१	९४	१६५	४.४२
136	लालपाटन	पुथा उत्तरगंगा	७	२०६४।०३।३१	१०१	२७७	२८९	५६६	१०८.९

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
137	सानोभेरी	पुथा उत्तरगंगा	७	२०६६।०३।३१	४८	१२७	१४९	२७६	१०४.१
138	राईमपाखा	पुथा उत्तरगंगा	८	२०६४।०३।१७	२६	६२	२८	९०	६.३९
139	पुछ्रापानी	पुथा उत्तरगंगा	८	२०६८।१२।१२	२८	६४	६६	१३०	१७९.३
140	हरियाली	पुथा उत्तरगंगा	८	२०७६।०३।३१	११८	२८३	२९१	५७७	१३१.०२
141	पाल्लीबास	पुथा उत्तरगंगा	९	२०६७।०३।३२	५३	१४८	१४७	२९५	९३.५
142	साजवा	पुथा उत्तरगंगा	१०	२०६६।०३।३१	९६	२३८	२५२	४९०	६८.३४
143	मदुसे	पुथा उत्तरगंगा	११	२०६६।०३।३१	१०८	२६४	२७७	५४१	३२.५५
144	निगारु	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०७१।०३।३२	१४८	३६७	४०२	७६९	१७९.६२
145	क्युवाङ	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०६७।०३।३२	१४८	३९३	३९८	७९१	१८९.७
146	निङवाङ लालीगुँरास	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०६८।०३।३१	२०१	५३२	५३०	१०६२	१९२.८
147	निङवाङ	पुथा उत्तरगंगा	१४	२०६६।०३।३१	२५०	६४१	६०९	१२५०	१७५.१
148	जिङवाङ	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०५२।१२।०७	३२०	९९५	९२५	१९२०	५८.१७
149	कोल	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०५२।१२।१३	२८७	९२७	९०९	१८३६	११७.३
150	गोलखाडा	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०५८।०३।३१	५९	१५९	१६२	३२१	८१.७६
151	सल्यानी गैरा	पुथा उत्तरगंगा	१२	२०७८।१२।१४	८६	२२९	२३३	४६२	१८०.५७
152	सुन्दर बिरगुम खानी	पुथा उत्तरगंगा	१३	२०७३।०३।३१	२७	८८	६८	१५६	५६.७४

क.सं.	सामुदायिक वनको नाम	पालिका	वडा नं.	हस्तानतरण मिति	घरधुरी संख्या	जनसंख्या			क्षेत्रफल
						महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
153	हरियालीपाखा	पुथा उत्तरगंगा	१३	२०६६।०३।३१	५९	१४६	१४८	२९४	४५.९१
154	ओख्मा	पुथा उत्तरगंगा	१३	२०७३।०३।३१	१५८	८०१	८३७	१६३८	२७४.२१
155	शेपेचारपाते	पुथा उत्तरगंगा	१४	२०५८।०३।२४	१६६	४५९	४९९	९५८	६७८.१
156	प्रभु गुफा	पुथा उत्तरगंगा	९	२०८१।०१।०४	१५९	३६५	३८२	७४७	११५.८९
157	सल्लेरी	पुथा उत्तरगंगा	९	२०८१।०१।०४	१५६	३६५	३८२	७४७	८७.१६
जम्मा					**३९११**	**१०८३५**	**१०७३५**	**२१५७३**	**४५८२.६८**
कुल जम्मा					**१६४७९**	**४४४१०**	**४५४४९**	**८९६७१**	**१७३१८**